

SERGIJE DIMITRIJEVIĆ

**PROBLEMI SRPSKE
SREDNJOVEKOVNE
NUMIZMATIKE**

Separat iz
Istoriskog glasnika
br. 1—2 za 1957 g.

BEOGRAD

Problemi srpske srednjovekovne numizmatike

Ove godine pojavilo se jedno opsežno delo iz oblasti srpske numizmatike knjiga Dr. Rastislava Marića „Studije iz srpske numizmatike“, koja ima 472 strane i IX tabele u prilogu. Pojava ovakve knjige nesumnjivo zahteva detaljniji kritički osrvt. Jednovremeno ona pokreće nekoliko krupnih pitanja koja traže eventualnu dalju razradu. U okviru ovog članka spojimo ovakav opširniji prikaz sa pokušajem dalje razrade nekih pitanja iz ove problematike i novim rešenjima za dodeljivanje novca perioda kraljevstva pojedinim vladacima.

Pošto Marićeva knjiga ne pretstavlja organsku celinu, jer je to samo zbornik više raznovrsnih radova iz jedne te iste naučne oblasti, mi ćemo naše izlaganje zasnovano na njenoj pojavi grupisati oko nekoliko osnovnih pitanja obrađenih u njoj, zadržavajući se pri tome na najvažnijim od njih kako po njihovom značaju u numizmatici, tako isto i po Marićevom tumačenju. Osvrt na knjigu kao celinu daćemo na kraju.

Radi bolje preglednosti zasebno ćemo govoriti o monografskom delu knjige, opštoj klasifikaciji i katalogu ostava.

I *MONOGRAFSKI DEO KNJIGE*. Mada monografski deo knjige obuhvata šest posebnih studija, od kojih se četiri nalaze u početku knjige a dve u sredini, posle opšte klasifikacije, mi ćemo govoriti o svim posebnim studijama u samom početku, ne držeći se u nekim slučajevima Marićeve podele, izdvajajući i grupišući pitanja po njihovoj važnosti ili srodnosti.

1. PITANJE LATINIČKIH NATPISA NA SREDNJOVEKOVNOM SRPSKOM NOVČU. U ovom pitanju Marić je pošao od jedne tvrdnje Čed. Mijatovića da su natpsi na stranim jezicima stavljeni zato, da bi se osigurao prijem srpskog novca na svetskim tržištima, drugim rečima, da su takvi novci bili namenjeni spoljnoj trgovini.¹ On pokušava da potkrepi Mijatovićevu tezu pozivajući se na ostave. Tom prilikom konstatiše da se u svim ostavama „nađenim u granicama srpske srednjovekovne države nalazi skoro isključivo novac sa srpskim natpisima, dok je taj novac redak u ostavama iz krajeva koji nisu pripadali Srbiji“.² Mada Marićeve postavke i obražloženja ostavljaju ubedljiv utisak, njegove tvrdnje ne odgovaraju činjeničnom stanju. Prihvatajući objavljene ostave kao glavni argumenat, Marić koristi samo one činjenice koje mu navodno idu u prilog.

Da bi se dobio stvarni uvid u ovo pitanje, moramo poći od mnogo šire materijalne baze, od svih tipova novca koji nose latiničke natpise u vreme postojanja ciriličkih natpisa, i od onih vladaca koji takve natpise nemaju.

Pogledamo li stvari u takvom opsegu, primećujemo sledeće:³

A. Niz vladaca i manjih feudalaca imaju gotovo isključivo ciriličke natpise. Naprimer: a) Đurđ Branković, sem zajedničkog novca sa Hunjadijem. (Ljubić tab. XIII, br. 27).⁴ b) Vuk Branković⁵ c) Samostalan novac kralja Vukašina⁶ novci kraljice (Jevrosime?), i novci Andreja, Napominjemo da se kod nekih njihovih vrsta pojavljuje na zadnjoj strani jedan nepravilan i neprotumačen latinički natpis oko Isusa d) Kralj Marko e) Konstantin Dejanović⁷ f) Jakov, g) Župan Andrija

¹ Glasnik SUD XXV, 247—249; Marić, str. 7—11.

² Marić, n. d., 9.

³ Iz ovog pregleda isključili smo za momenat pitanje ciriličkih i latiničnih slova kao kovničkih označaka, na koje ćemo se na kraju posebno osvrnuti.

⁴ Na zajedničkom novcu sa Tomašom (Ljubić, Tab. XVII, br. 11), Đurđeva je strana cirilicom.

⁵ Ako zanemarimo nepovezana latinička slova na naličju nekih njegovih novaca.

⁶ Na jedinoj vrsti nesamostalnog novca, na kome piše kralj pored jahača (Ljubić, Tab. X, br. 27), na drugoj se strani pojavljuje VROSIVS IMPERATOR latinicom.

⁷ Njemu pripada samo vrsta sa dve figure. (Ljubić, Tab. XIV, br. 15).

⁸ Đ. Radović i Ć, Vlatko Hranotić — vlastelin Vuka Brankovića, Glasnik muzeja Kosova i Metohije I, Priština, 1956, 229—231. Na naličju njegovog novca isto postoje nepovezana latinska slova.

Gropu h) Sevastokrator Branko Mladenović i) Vlatko Hranotić⁸ j) Despot Jovan Dragaš (Dejanović) k) Patrijarh l) Čelnik Smil m) Grgur Vuković n) Kraljica Elena o) Jедр (?)⁹ p) Župan Rig r) Lazar i Đurđe Vuković, tj. Branković s) Lazar Đurđević t) Đurđe I Balšić.

Ako pogledamo najkрупnije slučajeve, naprimer slučaj Vuka Brankovića, i Đurđa Brankovića, odmah vidimo da je nemoguće tražiti objašnjenje postojanja isključivo čiriličkih natpisa na novcu ova dva vladara u činjenici da je ovaj novac bio namenjen samo unutrašnjoj trgovini. Zemlje Vuka Brankovića preko Dubrovnika su tesno povezane sa Italijom, jer se nalaze na jednom od glavnih dubrovačkih puteva. One uveliko trguju sa inostranstvom. Despotovina Đurđa Brankovića imala je usto nesumnjivo i trgovачke veze sa Ugarskom.

Objašnjenje ovog činjeničkog stanja nećemo naći ni u vazalnom položaju Vuka Brankovića, pošto je i knez Stefan Lazarević, koji je u isto vreme kovao novac isključivo sa latiničkim natpisom, bio u sličnom odnosu prema Turcima.

B) Drugi vladari i feudalci imaju samo natpise latinicom. Naprimer: a) Milutin (sem natpisa Uroš na naličju jedne varijante), b) Đurđe II Stracimirović, c) Balša III, d) Kralj Konstantin (Škadar), e) Despot Jovan Oliver, kako na svom samostalnom novcu tako isto i na onoj strani novca sa dva imena na kojоj je on označen.¹⁰

Pogledamo li ove vladare i velikaše, vidimo da kod njih treba razlikovati tri grupe.

Prvo je Milutinova. Milutin i Dragutin počeli su da kuju novac u vreme kada su na srpskom novcu bili samo latinski natpsi. Dok je Dragutin pred kraj svog života uveo jednu jedinu vrstu sa čiriličkim natpisom СТЕФАН РАБ'... (slika br. 4). Milutin je ostao na latinskim natpisima. Zato kod njega ne možemo da uočimo prave razloge kasnijeg postojanja latinskih i latiničkih natpisa. Drugu grupu sačinjavaju vlastaoci i lokalna vlastela iz primorskih oblasti. U gradovima Primorja i nekim gradovima Zete upotreba latinskog jezika bila je dominantna. Prirodno je bilo da lokalni feudalni gospodari stavljuju takve natpise na svoj novac.¹¹ Slučaj Olivera, sasvim poseban i prilično zagonetan, zahteva detaljnije studije.¹²

C. Kod dva vladara natpsi su zavisni od vrste novca
a) Svi dinari Lazara bez oznake grada imaju natpise čirilicom, dok poludinari sa izuzetkom jedne jedine vrste,¹³ imaju latinički natpis. b) Kod Stefana Lazarevića sve vrste sa nazivom „conte“ nose latinički natpis, a sve mnogobrojne vrste sa nazivom despot, sa jedinim izuzetkom vrste sa natpisom „Moneda despot Stefan“, nose čirilički natpis. Pri tom treba naglasiti da je sav novac ovog vladara sa nazivom *conte* malog obima i težine.

Kneževi Lazar i Stefan Lazarević jedini su srednjevkovni srpski vladari koji su kovali novac sa nazivom kneza. Na navedenom njihovom novcu sa latiničkim natpisom pojavljuje se ovaj naziv u svom italijanskom obliku, *Conte*, a na nekim varijantama Lazarevog novca italijanizirano je i njegovo ime, koje je dobilo oblik Lazar.¹⁴ Ove sitne novčane vrste mogle su da služe samo u unutrašnjoj razmeni. One su nastajale iz potrebe sitne, unutrašnje trgovine. Njihovo kovanje nije moglo da ima veze sa potrebama inostranih tržišta, naprimer, sa trgovackim poslovima u Italiji.

Zato su na pojavu italijanskih natpisa na pomenutim vrstama srpskog novca mogle da utiču samo dve činjenice. Prvo, da su naši primorci i ostalo katoličko stanovništvo nastanjeno u gradovima gde je novac izrađivan imali velikog udelu u kovanju novca i verovatno uticali i na izbor natpisa. U pitanju nisu samo rezači kalupa, već i zakupci kovnica, zakupci trgova, kraljevi funkcioneri i sluge, jednom reči svi oni činioци koji su mogli da utiču

⁹ Kod Ljubića Dmitri.

¹⁰ Druga strana ima čiriličke skraćenice cara Dušana ili cara Uroša.

¹¹ Do istog zaključka dolazi i Ljubić, koji kaže za Balšiće i Konstantina: „rabili su i latinsko pismo i jezik, valjda zato, što su svoje oblasti u Primorju imali“ — Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca, Zagreb, 1875, str. XVIII. Na ovo se mišljenje Marić uopšte ne osvrće.

Što se tiče činjenice da Đurđe I Balšić kuje samo novac sa čiriličkim natpisom, na ovo se pitanje osvrćemo na strani 72.

¹² Za njegov novac sa šlemom našli smo izvesno objašnjenje u činjenici da se šlem na novcu iz doba kraljevstva pojavljuje *samo* sa latiničkim natpisima, a na novcu iz doba carstva *uglavnom* sa takvim natpisima. — Vidi str. 113 i nap. br. 21.

¹³ Vrsta sa njegovim portretom — Jozo Petrović, Novac despota Stefana Lazarevića, (poseban otisak iz Narodne starine), 1940, Tab. br. 4—5.

¹⁴ Napominjemo da u našoj zbirci postoji primerak krstatog dinara Stefana Dečanskog, tj. dinara na kome krunisani kralj prima krst sa natpisom VROSIVS S STEFAN/REX na kome je ime kralja isto tako italijanizirano i glasi Vrosio. Primerak sa sličnim natpisom nalazimo i kod Ljubića. (Ljubić, 55, br. 21).

na izgled novca. Drugo, da su u to vreme u Srbiju prodrli, i poput ostalog dubrovačkog novca bili u upotrebi i novi dubrovački poludinari.

Da su dubrovački poludinari uticali na pojavu pomenutih vrsta srpskog novca, vidimo iz veličine ovog novca i njihovog oblika. Sav srpski novac koji nosi naziv *conte* pretstavlja sitnu vrstu novca kao što su bili i pomenuti poludinari. Što se tiče njihovog oblika karakteristična je činjenica da četiri vrste ovog novca, 1 Lazarev i 3 Stefanova,¹⁵ nose isto naličje, glavu Isusa sa natpisom u prstenu „JESVS CRISTVS“, isto tako kao i u prethodnom periodu stvorena vrsta dubrovačkih poludinara, mezzanina, kovanih 1370 i 1372 godine.¹⁶

Dok su u Dubrovniku, koji je poslovoao na veliko poludinari kovani u neznatnoj količini¹⁷ u Srbiji je pri kraju XIV veka bio obrnut slučaj. Za vreme kneza Stefana Lazarevića kuje se samo ova sitna vrsta novca koja se po težini razlikuje od dubrovačkih poludinara po čijem je uzoru očevđeno rađena. Koliko je apsurdna opšta formula o novcu koji je kovan sa latiničkim natpisima za potrebe spoljne trgovine, vidimo u činjenici da je Stefan Lazarević pre no što je postao despot u toku 13 godina kovao, po Mariću, samo vrste sa nazivom „*conte*“ kao da u to vreme nije bilo unutrašnje trgovine, a od vremena dobijanja ovog naziva gotovo isključivo čiriličke, kao da je tada postojala samo unutrašnja trgovina. Sem toga, apsurdno je govoriti o kovanju sitnog novca za potrebe spoljne trgovine, koja je po svojoj suštini trgovina naveliko.

D) Dvojstvo postoji i u pogledu novca gradova i pojave njihovog imena na naličju srpskog novca. S jedne strane postoji gradski novac, novac rudarskih naselja i novac vladara koji nosi gradska imena na naličju, koji ima samo čiriličke natpise. Takav je slučaj sa Prizrenom, Skopljem, Rudnikom, Smederevom, Rudištim i Novim Brdom — u vreme Đurđa Brankovića. S druge strane, postoji gradski novac i novac vladara koji nosi gradska imena na naličju, koji imaju samo latinske natpise. Takav je slučaj sa Skadrom, Ulcinjem, Kotorom, Barom, Svačem, Drivastom, i Novim Brdom — u vreme kneza Lazara.¹⁸

Ako pogledamo ovu listu, odmah ćemo zapaziti da je u najvećem broju slučajeva mesto grada odlučivalo o vrsti natpisa, onako isto kao što je to bio slučaj i kod primorskih vladalaca i vlastele. Gradovi u Primorju imali su latinske natpise, dok su gradovi na teritoriji današnje Srbije i Makedonije imali čiriličke natpise.

Specijalan slučaj pretstavlja Novo Brdo. Zašto je ovaj značajan gradski centar imao za vreme Lazara novac sa latiničkim natpisom? Po svoj prilici zato što se dobar deo njegovog stanovništva sastojao od katolika. U njemu je bilo mnogo nastanjenih Primoraca i Sasa. U vreme Đurđa Brankovića situacija se izmenila. U to se vreme u Srbiji uopšte ne kuje redovni državni novac sa latiničkim natpisima.

Pogledajmo kako se u svetlosti ovih činjenica postavlja pitanje vladalaca koji su imali i novac sa čiriličkim i novac sa latiničkim natpisima. Od vremena kada se na srpskim dinarima pojavljuju čirilički natpisi, tj. od vremena kada je Dragutin počeo da kuje novac sa natpisom „Стефан Рабъ“ (Slika br. 4) pa sve do despota Svetog Lazarevića, gotovo svi oni vladaci ili feudalci koji drže pored delova teritorije današnje Srbije i primorske oblasti imali su novac sa obe vrste natpisa. Stefan Dečanski i Dušan kao kralji poseduju obe vrste novca, po klasifikaciji koju zastupamo. Njih ima i car Dušan i car Uroš i Nikola Altomanović (Za njegov novac sa latinskim natpisom vidi: Mar. Tab. XXII, br. 15—16.) Mislimo da nećemo pogrešiti ako i novac Stefana Lazarevića sa natpisom „MONEDA DESPOT STEFAN“¹⁹ vežemo za obnavljanje srpske državne vlasti u Primorju.

Posle ove naše analize, postaje jasno i pitanje zašto Vuk Branković, Vukašin i mnoga druga vlastela iz grupe A koji su bili na teritoriji današnje Srbije i Makedonije imaju samo novac sa čiriličkim natpisom. Kasnije, latinički natpisi izlaze iz upotrebe. Već za vreme despotovanja Stefana Lazarevića novac sa latiničkim natpisom pretstavlja pravu retkost. U vreme Đurđa Brankovića redovne latinski emisije potpuno nestaju.

Sve što smo dosad izložili, pretstavlja samo relativnu istinu koja izražava određene tendencije, objašnjava neke slučajeve, ali ne daje odgovor za sve slučajeve. Istoriska stvarnost je toliko komplikovana, da se u njoj ne mogu naći opšta rešenja. Zato se treba posebno zadržati i na prividnim ostupanjima. Na prvi pogled izgleda da se Milutin, Vladislav II i Đurđe I Balšić ne mogu obuhvatiti našim zaključcima. Dragutin pločnje da kuje novac sa čiriličkim natpisom tek u poslednjim godinama svog života, u vreme kada je držao samo

¹⁵ Petrović, n. d., Tab. br. 1, 6, 8, 42 i 45.

¹⁶ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika II, B., 1925, str. 130—133. Tab. 9, br. 16—27.

¹⁷ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, Sr. Karlovci, 1924, 407. Usto su oni retko kovani. Iza emisije u 1372 dolazi emisija iz 1416 godine.

¹⁸ Sa izuzetkom jedne vrste na kojoj je prednja strana novca, gde je pretstava vladaca, čirilicom. — Ljubić, Tab. XI, br. 21.

¹⁹ J. Petrović, n. d., Tab. br. 44.

današnju severnu Užu Srbiju. U tim uslovima taj novi novac nije bio novac Raške Države u užem smislu. Zato se nimalo ne treba čuditi da je Milutin koji još nije bio uveo ciriličke natpise u Raškoj zadržao latinske natpise sa početka svoje vladavine, koji su i dotada bili stavljeni na raške dinare.

Kod Vladislava II pojavljuje se jedna vrsta dinara sa latinskim natpisom, (Ljubić, Tab. VI, br. 7) mada on nije držao Primorje. Latinski natpisi na pomenutom novcu Vladislava II mogu se objasniti njegovim vazalnim odnosom prema Ugarskoj, u kojoj je bio u upotrebi samo novac sa latinskim natpisima, i ugarskim zemljama, specijalno delom severne Bosne, koje je Dragutin imao pod svojom upravom, a koje je Vladislav valjda preuzeo. Uostalom, ne treba zaboraviti ni to da je posle Milutinove smrti Vladislav vodio borbu za presto i celu teritoriju Srpske Države.

Slučaj Đurđa I Balšića interesantan je. Pojava njegovog novca sa ciriličkim natpisom (Ljubić, Tab. XIV, br. 3—5) da se objasniti time što je držao Prizren. Zato ga je i bilo u Kosovskoj (br. 4—5) i Kičevskoj ostavi (br. 3—4). Ni on, ni njegova braća ne kuju novac sa latinskim natpisima.

Na sličan način, kao kod novaca kovanog sa obe vrste natpisa postavlja se pitanje onog novca kod koga je jedna strana latinička a druga cirilička. Poludinar cara Dušana sa latiničkim tekstom na jednoj strani i latinskim natpisom oko ciriličke skraćenice „Стефанъ царъ“ na drugoj²⁰ kao i novac cara Uroša na kome je jedna strana sa ciriličkim a druga sa latiničkim natpisom (Ljubić, Tab. IX, br. 13—18 i 24), treba shvatiti kao novac namenjen celom carstvu, kao izraz objedinjavanja oblasti odnosno gradova sa upotrebotim ciriličkih i latiničkih natpisa.

Ako se povede računa o postojanju gradova u Primorju, gde je latinski jezik bio u velikoj upotrebi, nema razloga za iščudavanje što carevi Dušan i Uroš, koji su držali i ove gradove, kuju novac sa latinskim natpisima i novac na kome je jedna strana cirilička a druga latinska (Marić, str. 7). U uslovima postojanja stanovništva koje je upotrebljavalo dva različita pisma, državni novac jednog te istog vladara mogao je da bude ne samo cirilički i latinički, već i kombinovan.²¹

Analizirajući celokupni materijal, mi smo došli do dva zaključka. Prvi glasi: posedovanje gradova u Primorju imalo je odlučujući uticaj na upotrebu latinskih natpisa. Drugi se sastoji u tome da se ovaj prvi zaključak ne sme uzeti kao opšta i jedino spasonosna formula. Mnogi drugi činioци uticali su na ovo pitanje i u pojedinim slučajevima uslovljivali upotrebu latiničkih natpisa. Iz izvršenih analiza vidimo da je pitanje ciriličkih i latiničkih natpisa na srednjovekovnom srpskom novcu mnogo složenije nego što pojedinci zamišljaju. Pa ipak, ono se uopšte ne može rešavati a da se pri tome ne uoči činjenica da je u gradovima Primorja bilo u upotrebi latinsko pismo.

Razmotrimo postavku da su neke vrste srednjovekovnog srpskog novca kovane za potrebe spoljne trgovine.

Počnimo sa vremenom pojave prvih srpskih dinara. Jasno je da su srpski dinari počeli da se kuju zato što se osećala potreba za njim, što je razvitak robno-novčanih odnosa to zahtevalo. Pa ipak, nepravilno bi bilo objašnjavati pojavu novca potrebama spoljne trgovine čak i u tom početnom periodu kovanja srpskog novca. Potreba za srpskim novčanim emisijama više se osećala u unutrašnjem privrednom životu zemlje, gde često nije bilo dovoljno novca za obavljanje unutrašnje razmene, nego li na spoljno trgovinskom planu, gde je strani novac potpuno pokrivaо potrebe. Što se tiče prvobitnog oblika srpskog dinara, treba reći da je on uzeo oblik matapanu najverovatnije zato što je stanovništvo već upotrebljavalo takav novac, imalo poverenja u njega. Spoljna trgovina samo je doprinela proširenju matapanu u Srpskoj Državi. Stvaranje domaćeg novca nije imalo neposredne veze sa njom.

Kada su se počeli kovati prvi srpski dinari tipa natapanu (vrsta sa gologlavim kraljem koji prima zastavu i natpisom „VROSIV-S STEFAN/REX“ — (Slika br. 1), sve dok su kovani samo u Brskovu oni su mogli da imaju ustaljenu težinu i čistoću. Tada su inostrani trgovci mogli da ih primaju svuda gde je matapan bio u upotrebi, na ravnoj nozi sa njim.

Kasnije, i inostrani trgovci nisu ni mogli da se služe srpskim dinarima kao novčanom jedinicom. Kod novih vrsta srpskih dinara, a naročito kod onih koji su kovani u raznim kovnicama, od metalu različitog kvaliteta, menjala se njihova težina i čistoća, menjala se vrednost srebra koju je takav dinar sadržavaо. Strani

²⁰ Starinar, Treća serija. Tom VII, str. 5, sl. 1; Marić, Tab. XVI, br. 13—14.

²¹ Specijalan slučaj pretstavlja novac carstva na čijoj se jednoj strani nalazi sizeren a na drugoj vazal. U tim slučajevima latinički natpis se pojavljuje na onoj strani na kojoj je šlem. To se dešava kod Vukašina (Ljubić, Tab. IX, br. 26) i Olivera (Ljubić, Tab. XIV, br. 11—12). Isti slučaj postoji i na novcu cara Uroša na čijoj se prednjoj strani pojavljuje car Stefan. (Ljubić, tab. IX, br. 19—22), na oba čemo se pitanja posebno osvrnuti drugom prilikom.

trgovci koji su trgovali sa Srbijom poslovali su sa velikim novčanim sumama, pa su zato morali da uzimaju u obzir sve ove razlike.

U tim uslovima inostrani trgovci nisu mogli da primaju srpski dinar po broju nezavisno od njegove vrste. Da li je natpis bio čirilicom ili latinicom, to nije imalo nikakvog značaja. Inostranstvo je uzimalo u obzir samo realnu vrednost srebra koju je jedna vrsta dinara sadržavala.

Pogledajmo primere koji pokazuju da je stvarno tako bilo.

Početkom XIV veka, 1302 godine, uzeo je biskup sremski u zakup njitranski arhidi-konat za deset maraka srebra, s tim da se računaju osam solda venecijanskih matapanata marku, „decem marcas argenti octo soldis Venetorum grossorum argenti pro marca qualibet computatis“. U toku parnice, koja je tim povodom vođena, jedan je svedok izjavio da je primio od biskupa samo jednu marku, tj. „novem soldos Rexanorum (sic!) argenteorum pro una marca“ ili kako se to kaže na drugom mestu „unam marcum de Raxonis (sic!) i „soldos novem grossorum Rassinatorum“. Biskup je tvrdio da je nekoliko dana kasnije isplatio između ostalog „viginti novem marcas in grossis Regis Servie, decem soldos grossorum ipsius Regis Servie pro qualibet marcas computando“.²²

Dakle, u ovom je slučaju kao obraćunska jedinica bila uzeta marka. Toj vrednosti srebra odgovarali su u različitim momentima 96 mletačkih matapanata 108 raških, tj. Milutinovih dinara i 120 dinara kralja Dragutina²³ neke vrste različite po vrednosti od Milutinovih.

Iz istog razloga na ugovorima i prizanicama u vezi poslova obavljenih u inostranstvu, gde je isplata predviđena ili učinjena u srpskim dinarima, ili isplate većih suma uopšte, ili u popisima imovine, ne govori se samo o broju srpskih dinara već se tačno precizira i njihova vrsta. Već godine 1281 u jednom se dokumentu kaže: „Soldos denariorum grossorum de Brescoa de quibus fuerrunt soldi denariorum grossorum centum septuaginta de denariis de cruce et de lilio et residui triginta soldi fuerunt de denariis de macia“.²⁴ Godine 1283 pominju se „denari de Brescoa de bandera“.²⁵

Godine 1291, u jednom slučaju kada se ne precizira vrsta dinara, podvlači se, da brskovski groševi moraju da imaju određenu čistoću i težinu „duo milia quingenta (!) et quinquaginta solidos bressutanorum grossorum de argento bonorum et legalium et iusti ponderis“²⁶ Izraz „bonorum, legalium et iusti ponderis“ nije bio samo nepotrebna notarska formula kao što to Čremošnik misli,²⁷ već izraz potrebe da se tačno odredi kvalitet dinara.

Svi dosadašnji primeri odnose se sigurno na novac sa latinskim natpisom sem novca Regis Servie koji je samo verovatno takav. Kasnije se, vrlo često, navode krstati groševi „grossi de la cruce“ kao jedna vrsta srpskog dinara (1312—1358); a na više mesta rudnički groševi „grossi de Rudinicho“, a spominju se u pojedinim slučajevima „grossi de la maça“ i „boni grossi de la maça“, što očevđivo pretstavlja dve vrste dinara različite vrednosti (1313); „grossi dela spada antisi de Rudinicho“ (1348); „grossi de Brescoua de la cruce“ (1312) „grossi noui de Nouomonte“ (1336). „grossi de Nouaberda“ (1349), „denari de l'imperador“ (1355)²⁸

Da su sve ove vrste dinara dinari razne vrednosti, najbolje vidimo po podacima koje nam Dinić pruža, s jedne strane o odnosu krstata i rudničkog dinara, s druge strane o odnosu krstata dinara i venecijanskog matapanata.²⁹ U četiri slučaja pominju se u jednom te istom dokumentu poređ krstatih groševa i rudnički³⁰ U parnici koja je vođena u Kotoru 1337 godine povodom jednog juga, dužnik je izjavio da ne duguje rudničke, već krstate perpere, „se non debuisse nisi de cruce“.³¹ Ponekad ni ovo preciziranje nije smatrano za dovoljno. U jednom slučaju iz 1333 godine isplata je predviđena u krstatim groševima koji su prošle godine bili u opticaju „grossis qui cucurrerunt anno preterito in Scлавonia“³²

²² M. Dinić, Srpski novac u Sremu početkom XIV veka, Glasnik Ist. društva u Novom Sadu, III, 459.

²³ Vidi: M. Dinić, Stefan Dragutin rex Serviae, Glasnik Ist. društva u Novom Sadu, IV, 436.

²⁴ Čremošnik, Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina, Beograd 1933, 39; Kanc. i not. spisi I, 44, br. 68.

²⁵ Čremošnik, Razvoj, 42; Kanc. i not. I, str. 107, br. 307.

²⁶ Smičiklas Codex Dip. VII, 22.

²⁷ Čremošnik, Razvoj, 46.

²⁸ Čremošnik, Razvoj, 57; M. Dinić, Krstati groševi, Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN, knj. 1, B. 1952, specijalno str. 96—97; Istoriski zapisi god. VI, 1953, IX, 276; K. Jiriček, Važnost Dubrovnika, Dub. 1915, 82.

²⁹ Vidi str. 88—89.

³⁰ Dinić, n. d., 96—97.

³¹ Istoriski zapisi, IX, 276.

³² Dinić, n. d., 87.

U jednom dokumentu iz 1333 godine koji govori o rudničkim groševima podvlači se da to moraju da budu groševi kod kojih 165,5 komada dolazi na jednu libru.³³ U slučajevima kada se radilo o starom i izlizanom novcu, brojanje nije uopšte dolazilo u obzir. Zato su napr. 1358 godine, „grossi de Rudinicho antisi“ izraženi ne u broju već u težini, jedna i po libra.³⁴

U najkasnijem periodu, od cara Uroša do Đurđa Brankovića, stabilnost srpskog dinara bila je još slabija. Tada je srpski novac pretrpeo tolike promene u pogledu težine i vrednosti da ga zaista niko ne bi primao u inostranstvu u većem iznosu kao neku ustaljenu novčanu jedinicu, naprimjer, dinar bilo koga vladara ili vrste. U periodu od cara Uroša nadalje ni preciziranja vrste nisu mogla da imaju veći značaj usled znatnih promena u težini jedne te iste vrste, velikog broja vrsta u upotrebi, velikog broja lica i gradova koji su kovali novac i sl. Zato ih i susrećemo sasvim izuzetno³⁵

Godine 1356 u jednom dubrovačkom dokumentu vrsta srpskog novca koja se ima dati za račun sume isplaćene u Srbiji određena je njegovom težinom „yperperos sexcentos de grossis slavonicis de yperperis decem et novem pro libra“.³⁶

Da su razlike u vrednosti srpskog dinara kod raznih vladara i u raznim momentima bile vrlo velike vidimo i iz dosad objavljenih hemiskih analiza njihovog sastava. Po sadržaju srebra pojedinačni analizirani primerci dinara imali su sledeću čistoću:

Uroš I	0.998*
Dragutin	0.960*
”	0.960
”	0.930
”	0.929*
”	0.800
”	0.560
Milutin	0.910
Dušan	0.944
”	0.930
”	0.800
Dušan, Kotorski	0.855
car Uroš, Kotorski	0.860
car Uroš	0.800
Oliver	0.820
Vukašin	0.917
Lazar	0.872
Đurđ Branković	0.941
Balša III	0.800

Dakle, kod različitih primeraka srpskog novca sadržaj srebra je za 4, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 18, 20 pa čak i za 44% manji u odnosu na najbolje vrste dinara iste težine.

Dok su u najvećem broju slučajeva analizirani srpski dinari, kao i mletački matapani iz vremena kovanja srpskog novca, bili praktično bez zlata, a u nekoliko slučajeva sadržaj ovoga bio ispod 1%, u dva slučaja nalazimo relativno visoki sadržaj zlata od 2,1 i 2,5%³⁷

U navedenim uslovima ne bi se smelo govoriti da su srpski novci sa latiničkim natpisima bili namenjeni potrebama inostrane trgovine. Oni su bili namenjeni samo unutrašnjem tržištu, tj. običnoj, sitnoj kupoprodaji gde se isplata vršila odmah, kod koje stvarna vrednost

³³ Dinić, n. d., 96, nap. 34. U jednu libru „grossi de l'imperador“ iz 1355 treba da dođu 216 dinara (naš komentar prema Jirečku).

³⁴ Dinić, n. d., 97.

³⁵ Tako naprimjer, u sudskom pozivu 1367 godine stoji da je jedan Dubrovčanin isplatio 750 perpera rudničkih dinara, „grossorum, de Rudnicho“, županu Nikoli Altomanoviću. — Archiv für slavische Philologie XIX, 590—1. — Godine 1433 pominju se „yperperos septem grossorum Balse“. — Rešetar I, 54.

³⁶ Rešetar I, 459; Codex Dipl. XII, 661.

* Po Ljubićevoj klasifikaciji.

³⁷ Ljubić, str. XXVI; Čremošnik: Razvoj, str. 20,60, 61, 63.

Da su tadašnji zlatari umeli da izvuku i male količine zlata sadržanog u srebru, i da se takav postupak isplaćivaо, dokazuju rezultati analiziranih mletačkih matapani iz vremena koje je prethodilo kovanju srpskog novca i drugih iz vremena toga kovanja. Dok je jedan mletački matapan imao u prvom periodu 0,6% zlata, mletački ga matapani iz drugog perioda praktično nemaju. — Ljubić, str. XXVI.

dinara nije imala poseban značaj, gde je dinar upotrebljavan kao novčana jedinica, bez obzira na promene njegove stvarne vrednosti.³⁸

Posle sveg ovog izlaganja osvrnimo se ponova na glavni Marićev argumenat, na ostave, koje navodno dokazuju Marićevu, tj. Mijatovićevu tezu. Ako pogledamo ostave nađene u unutrašnjosti zemlje, na koje se Marić poziva i u kojima nalazimo skoro isključivo novac sa srpskim natpisima,³⁹ vidimo da su to samo ostave nađene na teritoriji današnje Srbije i Makedonije, van katoličkih centara. Pošto među njima nema ni jedne ostave iz Primorja, ove se ostave u potpunosti slažu sa tezom koju zastupamo. Jednovremeno, treba podvući da se u tim uslovima, kada ovako važan deo srednjovekovne Srpske Države nije bio nađen, nikо ne može pozivati na ostave nađene u unutrašnjosti zemlje, kao na argumenat za prikaz novca, koji je bio u upotrebi u unutrašnjosti cele srpske države.

Što se tiče ostava nađenih van granica srednjovekovne Srpske Države, treba napomenuti sledeće. Među ovakvom ostavama postoji samo jedna, ostava iz Novih Banovaca u Sremu, koja bi se u ovakvoj diskusiji mogla upotrebiti, pošto je to ostava iz vremena postojanja čirilskih natpisa, i sadrži, pored jednog čiriličkog primerka samo novac sa latinskim natpisima. Ovakav usamnjen dokaz ne može da bude odlučujući. Zar ovaj novac ne može da dođe čak iz Primorja ili nekog drugog latiničkog centra?

Marićovo pozivanje na drugu ovaku ostavu, na ostavu iz Malog Bonjinka nije na svom mestu. Proglašavati da ovo mesto „u vreme kada je ona sklonjena, nije pripadalo Srbiji“⁴⁰ smela je stvar. Vlasotinački kraj u kome se to selo nalazi, leži neposredno na istoku od Leskovca na istočnim granicama Dubočice, oblasti koja je od Stevana Nemanje ulazila u sastav srednjovekovne Srpske Države, a istočne granice ove države nisu precizno određene.

Za nalaz u Malom Bonjincu s obzirom na udaljeni i periferni položaj ovog mesta prema središnjim oblastima Srpske Države mnogo je karakterističnija činjenica da je u njemu nađeno 183 komada srpskog srednjovekovnog novca sedmorice srpskih vladara i velikaša, a samo jedan bugarski novčić Jovana Šišmana, no što je nađeno nešto grošića sa latinskim natpisom, Uostalom, u ovoj ostavi nađeno je 134 komada novca sa čiriličkim natpisom petorice srpskih feudalaca, od čega 111 Vuka Brankovića, 5 srpskog patrijarha, 12 grada Prizrena, 5 Jakova i 1 čelnika Smila, a samo 49 grošića sa latinskim natpisom. (Od čega 24 Lazara i 25 Stefana Lazarevića), i to dvojice feudalaca koji su kovali ovu vrstu novca uglavnom ili jedino samo sa takvim natpisima.⁴¹ Proporcija srpskog i bugarskog novca nađenog u Malom Bonjincu 183: 1, može da služi kao jedan od dokaza, razume se u slučaju da postoje i drugi, da je ta teritorija u rečeno vreme pripadala Srbiji. Na svaki način, ova proporcija dokazuje da je ovaj kraj dolazio u privrednu sferu Srbije, nezavisno od granične linije.

Osvrnimo se detaljnije na upotrebu ove ostave kao argumenta da je srpski novac sa latiničkim natpisima bio namenjen spoljnoj trgovini. Ovom prilikom Marić se poziva na činjenicu da u ovoj ostavi „od vladara koji su kovali novac sa srpskim i talijanskim natpisima nalaze se samo oni sa talijanskim natpisima“.⁴² Pri tom on zaboravlja da je u ovoj ostavi nađen samo novac malog obima, kako to J. Petrović kaže, grošići. Od vladara, kneza Lazara i kneza Stefana Lazarevića nađen je zaista samo novac sa stranim natpisima, ali ova dva vladara (Stefan do svog proglašenja za despota), sa izuzetkom jedne retke vrste prvoga na kojoj se pojavljuje Lazarov portret i vrste sa natpisom „Стефанъ“ kod drugoga; nisu ni kovali novac ovog obima sa čiriličkim natpisima. Uostalom zašto bi novac sa talijanskim natpisom bio „nomenjen“ i upotrebljavan u trgovini

³⁸ Srpski dinar upotrebljavan je za trgovinu na malo i u Dubrovniku, što se vidi iz naredbe Dubrovačke vlade od 23. jula 1303 godine, koja je propisivala da je svaki morao da prima ili daje brskovske dinare, u odnosu 27 folara za jedan zdravi brskovski groš, do iznosa od 1 perpere. — Monumenta XXIX, 55; Rešetar, I, str. 470. Uporedi: Čremošnik, Razvoj, 53.

Protivurečnost između ove odluke i odluke dubrovačke vlade od 15. juna iste godine, koju je Čremošnik podvukao, govoreći o kolebanju dubrovačke vlade — Čremošnik: Razvoj, 52—53. — prividno je protivrečnost. Dok se u odluci od 15. juna 1303 godine propisuje da se ispravan srpski novac iz Brskova ima primiti samo kao metal „debeat currere per bolsonem“, što se odnosi na veće količine srpskih dinara, odluka od 23. jula reguliše prijem srpskih dinara u sitnoj, mesnoj trgovini. Kasnija opšta zabrana upotrebe srpskih dinara od 7. novembra 1303 godine (Čremošnik: Razvoj, str. 52—53), doneta je zato što se više nije moglo imati poverenja u vrednost srpskog novca čak i kada su bile u pitanju manje sume.

³⁹ Marić, n. d., 9.

⁴⁰ Isto, 10.

⁴¹ U ovaj zbir su uključena i 25 komada koja J. Petrović nije objavio. Što se tiče proporcija, one su gotovo iste kao i u objavljenom delu. U zbir nije ušao primerak koji je J. Petrović objavio pod br. 121 i koji verovatno pretstavlja srpski falsifikat mletačkog mezanima — Up. K. Stoker, Numism. Zeitschrift. Bd. 56, 1923, 11, 13, 15“

sa Bugarskom kada Bugari u to vreme nemaju ni jedan jedini tip svoga novca sa latinskim natpisom, kada kuju novac isključivo sa ciriličkim natpisima?

Najzad kako se može objasniti činjenica preko koje Marić olako prelazi, da je najbrojnija vrsta srpskog novca u tom nalazu cirilički novac Vuka Brankovića koji je kovao samo takav novac? Osećajući slabost svojih dokaza, Marić sasvim neodgovorno menja naziv članka u kome je ova ostava objavljena, pretvara stvarni naslov članka J. Petrovića „Veoma retki srpski srednjevkovni grošići... („Starinar”, Treća serija, Tom VIII–IX, str. 14) u „NEKOJI RETKI srednjevkovni grošići...” i na toj osnovi zaključuje, „da nam njen stvarni sadržaj ne bi bio poznat”.⁴³

Marić često pominje samo ono što odgovara određenoj tezi. Ako u vreme slaganja prvog dela knjige on nije znao za ostavu u selu Prekovcu kod Novog Brda, u kojoj najveći deo Lazarevog novca predstavlja novac sa latinskim natpisom na čijem naličju stoji da je to novac Novog Brda, on je morao da zna za veliki prištinski nalaz novaca malog formata, u kome sav Lazarov novac, kao i u bonjinskem nalazu nose latiničke natpise. Jedan deo tog nalazi se u Narodnom muzeju u Beogradu.⁴⁴

Kada se Marić već poziva na činjenicu da su u nalazu bosanskog novca iz Lisog Polja nađena dva srpska novca sa latinskim natpisom,⁴⁵ on ne može čutke da pređe preko činjenice da je u nalazu iz Klopče, kod Zenice, među bosanskim novcima, nađen i jedan srpski novac sa ciriličkim natpisom⁴⁶ koji pominje u drugom delu svoje knjige.⁴⁷

Osvrnićemo se na ostale Marićeve argumente. Kao dokaz da su srpski vladari stavljali latinske natpise na svoj novac za potrebe spoljne trgovine, Marić navodi i činjenicu da se takav novac nalazi na strani.⁴⁸ A zar se novac onih zemalja koje nisu imale uopšte takve natpise, kao što je slučaj sa ruskim novcem, ili su ih imale samo u jednom ograničenom vremenskom periodu, kao što je slučaj sa bugarskim, nikad ne nalazi na strani?⁴⁹

Brojnost tipova srpskog novca sa latinskim natpisima u vreme kada su već postojali cirilski natpisi na novcu ne može se objasniti na isti način kao što se objašnjava pojava pojedinih izuzetnih tipova anglosaksonskog ili sicilijanskog novca sa arapskim natpisom. Što se tiče poljskog novca sa jevrejskim natpisom, on je verovatno bio uslovljen unutrašnjim potrebama, prisustvom jevrejskog stanovništva.

Ako bi spoljna trgovina bila uslovljena novcem sa latinskim natpisom, zašto Bugari, koji su u vreme Mihajla Asena i Georgija Tertera imali novac tipa matapana sa latinskim natpisom,⁵⁰ imaju kasnije samo ciriličke natpise na novcu, uprkos postojanju pomorske trgovine sa italijanskim gradovima?

Zadržimo se na pitanju na kome Marić uporno insistira. Da li stvarno knez Lazar i despot Stefan kuju novac na italijanskom jeziku, a despot Stefan čak i na španskom, kako to on kaže?⁵¹

Prvi koji je rekao da su natpisi *Conte Lazar*⁵² ili *Conte Lazaro*⁵³ i „conte Stepan“ italijanski natpisi bio je Ljubić⁵⁴ Ovu tvrdnju prihvatali su Štokert,⁵⁵ J. Petrović⁵⁶ i B. Saraić⁵⁷

⁴² Marić, n. d., 10.

⁴³ Isto, 11.

⁴¹ Vidi članke o tom nalazu u Vremenu od 21-VIII-1932 godine i Politici od 7/IV 1932.

⁴⁵ Marić, 11.

⁴⁶ Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, 1951, 323—332.

⁴⁷ Marić, n. d., 54.

⁴⁸ Isto, 12.

⁴⁹ Ne treba zaboraviti da je srebrni novac usled vrednosti metala priman u svim zemljama. Njegovo prisustvo u nekoj zemlji, naprimjer njegovo prisustvo u Veroni oko 1284 i pozajmljivanje 2550 brškovskih groševa u Ankoni 1291 godine (Čremošnik: Razvoj... 46) samo su dokazi o postojanju trgovačkih veza. Pri tom treba imati u vidu i posredne puteve njihovog dolaska u te krajeve.

⁵⁰ М у ш м о в ъ Н. Монетитъ и печатитъ на Бълагарскитъ Царе, София, 1924, 72—3; Numizmatičar, broj i (sa braon koricama). 32.

⁵¹ Marić, 7—11.

⁵² Ljubić, str. XVIII.

⁵³ Napominjemo da je Štokertovo mišljenje koje Marić kritikuje (Marić, str. 8) netačno prikazano. Štokert nije tvrdio da italijanski natpisi na novcu kneza Lazara i despota Stefana pokazuju da su oni falsifikovali strani novac, već samo objašnjava zašto su u kovnici kneza Lazara izrađivane određene vrste falsifikata mletačkih *mezzanina* koje je tada Štokert objavio.

K. Stockert, Beiträge zur Serbischen Münzkunde, Numismatische Zeitschrift, 1923, Bd., 56, 13.

⁵⁴ Starinar, Treća serija, tom VIII—IX, 15.

⁵⁵ B. Saraić, Novac, Enciklopedija St. Stanojevića, III, 150/2.

i dr. Marić ne samo da prihvata to mišljenje već ga i „usavršava“. Po njemu su ovi natpisi stavljeni zato što je to bio novac namenjen spoljnoj trgovini. Usto on nalazi i srpski novac kovan sa natpisom na španskom jeziku za potrebe ovakve trgovine.⁵⁶

Pogledajmo šta ustvari pretstavlja to navodno prilagođavanje potrebama svetskih tržišta.

Počnimo sa najdrastičnijim primerom, sa srpskim novcem koji nosi španske natpise. Čitava Marićeva postavka zasniva se na jednom novcu Stefana Lazarevića koji nosi natpis „MONEDA DESPOT STEFAN“, drugim rečima na pojavi slova d u reči moneta.⁵⁷

Na veliku našu žalost, primorani smo da se ne složimo sa jezičkim postavkama jednog filologa. U nekim italijanskim dijalektima, među kojima se nalazi i venecijanski, u mnogim rečima slovo t se pretvara u d. To smo našli u bezbroj slučajeva i u dokumentima pisanim na našem Primorju, gde je upotreba mletačkog dijalekta jako proširena.⁵⁸ Dovoljno je pogledati rečnik venecijanskog dijalekta i videti da se u njemu pojavljuje i ova sporna reč, mo n e d a⁵⁹ Nju upotrebljavaju i Dubrovčani.⁶⁰

Pošto smatramo da su gornji primjeri potpuno dovoljni za razbijanje Marićeve legende o srpskom novcu sa natpisima na španskom jeziku, pogledajmo kako se stvar postavlja sa novcem koji nose italijanske natpise.

Tvrđenje da su natpisi na italijanskom jeziku stavljeni zato da bi se osigurao prijem srpskog novca na italijanskim tržištima, ne može se prihvati iz više razloga. Prvo zato što se radi o sitnom novcu, poludinarima koji nisu imali veliku ulogu u spoljnoj trgovini i drugo, zato što se u to vreme nigde u Italiji ne stavljuju italijanski natpisi na novac⁶¹

Po našem mišljenju, pojava italijanskih natpisa na srpskom novcu može se objasniti samo ulogom naših Primoraca. Gradsко stanovništvo našeg Primorja, naročito romansko, služilo se između ostalog i italijanskim jezikom. Usto su naši Primorci imali znatan uticaj i ulogu u unutrašnjosti Srbije. Poslujući u tim krajevima i nastanjujući se u najznačajnijim gradskim i rudarskim centrima, oni su uticali i na novac i imali aktivnog udela u njegovom kovanju.

Iz svega izloženog vidimo da srpski srednjevekovni novac sa latiničkim natpisima nije kovan za potrebe svetskih tržišta, niti su na njega zato stavljeni natpisi na italijanskom i španskom jeziku, kako to Marić zastupa.

2. KOJIM VLADARIMA PRIPADAJU NEKE ZNAČAJNIJE VRSTE SREDNJOVEKOVNOG SRPSKOG NOVCA? Da bismo utvrdili stvarni Marićev ideo u određivanju kojim vladarima pripadaju neke vrste srednjevekovnog srpskog novca, ne smemo pozlatiti samo od Ljubićeve knjige, koja je izašla pre 81 godinu, i od razlika koje postoje u Ljubićevom i Marićevom određivanju. U svakom konkretnom slučaju postavićemo dva pitanja. Ko je ustvari prvi ispravio Ljubića na određeni način, i koliki je stvarni ideo pojedinih naučnika za studijsko rešenje tog pitanja. Jednovremeno osvrnućemo se na tačnost tog rešenja i na argumente koje je Marić upotrebio.

Pogledajmo kako stoje stvari kod svake značajnije grupe.

A) Vrste novca koje je Ljubić dodelio Vladislavu I. Novac koji je Ljubić dodelio Vladislavu I ima na prednjoj strani krunisanog vlastaoca koji stoji s lica i drži skiptar sa krstom na vrhu. Kod tog novca razlikujemo tri vrste ciriličkog natpisa СТЕФАН РАБЬ Х У Н. (Hristu? — Slika br. 4) ВЛАДИСЛАВЬ РАБЬ ХСУ (Slika br. 5), i „СТЕФАН ВЛАДИСЛАВЬ“ (Ljubić, Tab. III, br. 23—24).

Godine 1894, dakle 62 godine pre pojave Marićeve knjige, Ljuba Kovačević u svom pristupnom predavanju na Velikoj školi kaže i dokazuje da prva vrsta pripada Dragutinu a druge dve Vladislavu II. Mada potpuni tekst ovog predavanja nažalost nije sačuvan, on je prikazan i time dat u izvodu u dvema beleškama.⁶² Ova činjenica je dobro poznata Mariću, pošto je i on navodi, mada ne iznosi sve Kovačevićeve dokaze.⁶³ Sarija je isto

⁵⁶ Marić, 7, 8 i 11.

⁵⁷ Napominjemo da je španske natpise na srpskom novcu video samo Marić. Jozo Petrović koji je prvi objavio tu vrstu novca, još 1940 godine, dajući njegov opis, ne komentariše je na taj način. — J. Petrović, n. d. 14, br. 114.

⁵⁸ Tako naprimer, u jednom pismu dubrovačke vlade upućenom njenim poklisarima u Ugarskoj 1414 godine, dakle, u vreme despota Stefana Lazarevića, sasrećemo „Prosperitate de tuta la cristianitate“, „ambasaduri“, „a vui dada“, „honoradi“ itd. — Thalóczy Géliche, Diplomatarium Ragusanum, Budapest, 1887, 243. Na početku XV veka susrećemo mnoge takve reči: „utilitate, recevudo, Meleda“ itd.

⁵⁹ G. Boerio: Dizionario del Dialetto veneziano, Venezia, 1856 s. v.

⁶⁰ J. Tadić, Pisma i uputstva dubrovačke Republike, Beograd, 1935, 227, 363,

⁶¹ Talijanski natpisi nisu morali biti stavljeni ni zbog dubrovačkih trgovaca, koji su naši ljudi.

⁶² Nastavnik, 1894, knjiga V, 135 — najvažniji izvod; Delo, I, 648—650.

⁶³ Marić, 14.

tako govorio o tome i upotpunio Kovačevićeve argumente. Ovo mišljenje ustvari su usvojili i Jireček i St. Stanojević i Rešetar i Čorović i Brunšmid i Gerola, stavljajući početak kovanja srpskog novca u vreme Uroša I a poneki od njih i kasnije, napr. za vreme Dragutina.⁶⁴ Svaki njihov dokaz u tom pravcu bio je posredni dokaz i za opredeljenje pomenutih vrsta srpskog novca. Ovo mišljenje prihvata i Rendeo.⁶⁵ Sve ovo nimalo ne ometa Marića da kaže „ispravnost moje identifikacije“.⁶⁶ Ovakvo isticanje Marićeve zasluge ne može da opravda ni činjenica da Marić polemiše sa Čremošnikom koji brani Ljubićevu opredeljenje, razrađuje argumente svojih prethodnika i iznosi neke nove činjenice u prilog Kovačevićevog rešenja.

U čemu se sastoji Marićev ideo u odbrani Kovačevićevog opredeljenja ovih vrsta srednjovekovnog srpskog novca. Marićev ideo u ovom pitanju sastoji se u tome što je on, polemisiči sa Čremošnikom oopvrgao neke njegove argumente, dao novi komentar kragujevačke ostave, na koju se i sam Čremošnik oslanjao, i time potkreplio Kovačevićevu tezu, koja je i po našem mišljenju tačna. Sem toga, što je sa uspehom protumačio značaj kragujevačke ostave za opredeljenje spornih vrsta, Marić je pružio i druge nove dokaze za Kovačevićevu tezu, zasnovane na otsustvu vladalačke titule u natpisu.⁶⁷ i upoređenju sva tri natpisa.⁶⁸

Polazeći od argumenata kojim je Sarija potkreplio Kovačevićovo mišljenje, tj. od činjenice da je Sarija na osnovu sličnosti pretstava na spornom novcu, sa takvom pretstavom na novcu Svetoslava Tertera, izveo zaključak da su obe ove grupe srpsku i bugarsku, kovali savremenici.⁶⁹ Marić dolazi do zaključka da je Dragutin podražavao pomenuti Svetoslavljev novac. Mada se i mi opredeljujemo za ovaj Marićev zaključak, smatramo da osnovni dokaz za to ne treba tražiti u činjenici „da je Svetoslavljev novac samo evolucija jednog tipa koji je već bio poznat u Bugarskoj, dok je naš dinar prva i jedina vrsta ovog tipa kod nas“,⁷⁰ jer prethodni bugarski tipovi nisu autohtoni već slede evoluciju vizantiskog novca, koji je isto tako dolazio u Srbiju. Po našem mišljenju osnovni dokaz leži u činjenici da je ta vrsta novca jedina vrsta srebrnog novca a koju je Svetoslav Terter kovalo.⁷¹ Pošto je ovaj bugarski car došao na presto 1300 godine, vrlo je verovatno da su emisije njegovog novca prethodile Dragutinovoj emisiji sa natpisom „СТЕФАН РАБЬ...“ (Slika br. 4) koja je, na osnovu Marićevog obrazloženja nesumnjivo njegova poslednja emisija,⁷² a Dragutin je živeo do 1316 godine.

Marićovo dokazivanje sa portretima vladaca⁷³ nije nimalo ubedljivo. Ako u izvesnim slučajevima postoji neka sličnost, ona se sastoji u obliku krune ili kose, u postojanju brade ili vrste očežde. Sve je to zajedničko mnogim vladacima jednog razdoblja.⁷⁴ Kakva se sličnost lika može tražiti na pretstavama figura koje su u celosti prikazane na novcu, na kojima glave imaju veličinu od nekoliko milimetara?⁷⁵

Pitanje portreta izraženih na srpskom novcu postavlja se samo u izuzetnim slučajevima, kada su na njima prikazane glave ili poprsja vladalaca⁷⁶ kao i u nekim retkim i izuzetnim slučajevima od Dušana nadalje, kad je počela da se javlja slobodnija obrada motiva te su jače došli do izražaja individualne osobine struka, frizure i sl. U periodu do Dušana, u vreme šabloniziranih, ikonografskih pretstava, kada figure uglavnom olikuju vladoca kao funkciju a ne njegov stvarni lik, traženje ovakve sličnosti je neumešno.

⁶¹ Čremošnik: Razvoj... 4—5.

⁶⁵ I Rendeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, „Glasnik hr. državnog muzeja, Sarajevo“, 1943, 248.

⁶⁶ Marić, n. d., 17.

⁶⁷ Isto, 18—19.

⁶⁸ Isto, 15.

⁶⁹ B. Sarija, Numismatische Bericht aus Jugoslawien, Numismatische Zeitschrift, LX, 1927, 17.

⁷⁰ Marić, n. d., 19—21.

⁷¹ H. M u ш м о в ъ n. d., 88—89.

⁷² Marić, 17.

⁷³ Isto, 21.

⁷⁴ Uporediti slike na Marićevim tabelama I—VII.

⁷⁵ Primenimo li ovu metodu naprimjer, na vizantiski novac, perioda Komnina i Anđela, napravili bismo pravu zbrku. Novac različitih vladara (po natpisima) mogli bismo proglašiti za novac jednog te istog, dok bi novac istog vladara (po natpisu) mogli dodeliti raznim drugim. Ako bi nam prostor i tehničke mogućnosti dozvolile, ovakva se majstorija može načiniti i sa srpskim novcem i dati u prilogu. Prelistajte Ljubića pa ćete se u to uveriti.

⁷⁶ Naprimjer, Ljubić, Tab. XIII, br. 11; Starinar, III, serija, Tom VII, 5 sl. 1 ili J. Petrović n. d., Tab. br. 4.

Takve portrete, izrađivane drugom tehnikom i u različitom stilu, nalazimo i na rimskom carskom novcu.

Da li možemo tražiti portrete duždeva na mletačkim matapanima? Da li se likovi vladalaca mogu ustanovljavati po slici njihovog lica kada je ono pretstavljeno na istoj vrsti novca na bezbroj raznih načina, zavisno od majstora? Koji bi majstor mogao da postigne da ljudska glavica od nekoliko milimetara stvarno izražava lik vlastaoca, i to rezanjem negativnog kalupa, na novcu relativno grube i primitivne izrade?

Pri tom treba napomenuti da je sasvim nedopustivo ono što Marić čini. On ne uzima sav novac jednog vladara već samo one vrste ili varijante kod kojih postoji neka sličnost.⁷⁷ Pri tom, naprimjer, on odbacuje vrste gde je glava vlastaoca krupnija no na primercima koje on odabira. Tako naprimjer, on odbacuje pretstavu kralja u sedećem stavu. Ove vrste koje Marić naziva „tipom robertina“ on klasificuje u „neke izuzetke“.⁷⁸

U prilog Kovachevićevog mišljenja iznosimo još jedan dopunski dokaz, postojanje oznaka u vidu slova i krupnih znakova na prednjoj ili zadnjoj strani kod većine varijanata navedenih vrsta novaca. Ako pogledamo srednjovekovne srpske dinare pre Dušanovog proglašenja za cara, videćemo da se kod najvećeg broja vrsta a na najvećem delu varijanata pojavljuju na zadnjoj strani pored prestola ponekad i na prednjoj strani u slobodnim poljima slova i krupni znaci specifični za određene varijante.⁷⁹ Među tim novcima ističu se nekoliko vrsta gde takvih oznaka uopšte nema ili su vrlo retke. Da bismo imali potpuni pregled, pogledajmo kako se ovo pitanje postavlja kod svih najbrojnijih Ljubićevih vrsta iz perioda kraljevstva.

V r s t e	Broj primeraka kod Ljubića			Procenat primeraka sa krupnim oznakama
	Sa krupnim oznakama	Bez krupnih oznaka		
Gologlav kralj prima zastavu. Natpis VROSIVS S. STEFAN/REX (Slika broj 1)	22	228		8,8%
Gologlav kralj prima zastavu. Natpis STEFAN S. STEFAN/REX (Lj. Tab. V, br. 15—18)	22	64		25,6%
Gologlav kralj sedi sa mačem. Natpis MONETA REGIS STEFANI (Slika broj 2)	15	52		22,4%
Krunisani kralj prima dvostruki krst. Natpis VROSIVS S. STEFAN/REX (Slika broj 7)	45	—		100%
Gologlav kralj prima krst. Natpis VROSIVS S. STEFAN/REX (Lj. Tab. IV, br. 4—7, Tab. V, br. 2)	30	—		100%
Krunisan kralj prima krst. Natpis STEFAN S. STEFAN/REX (Slika broj 11)	87	1		98,9%
Krunisan kralj sedi sa mačem. Natpis СТЕФАН-б КРАЉ (Slika broj 12)	42	3		92,6%
Krunisan kralj sedi sa mačem. Natpis СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЉ ТРЕЋИ (Slika broj 8)	47	3		94%
Šlem. Natpis STEFANVS DEI GRA REX (slika br. 14)	89	1		98,9%
Šlem. Natpis MONITA REX STEFA (Slika broj 15)	126	9		93,3%

⁷⁷ Navedene Marićeve Tabele I—VII.

⁷⁸ Marić, n. d., 21.

Ovog puta mi se uopšte ne obaziremo na pitanje kovnica, koje Marić uzima kao jedan od argumenata za ovo opredeljenje, pošto ćemo se na to pitanje uzeto kao celinu osvrnuti u posebnom odeljku.

⁷⁹ Sitne znake na ramenu sv. Stefana, na Isusovim prsimima, kao i one unutar prestola Isusovog i sl. za momenat ostavljamo postrani.

Iz donete tabele vidimo da su kod najvećeg dela najbrojnijih vrsta novca iz perioda kraljevstva primerci bez krupnih oznaka relativno retki. Izuzetak predstavljaju tri vrste kod kojih je ova odlika dominirajuća. Dve od tih vrsta nose pretstavu gologlavog kralja koji prima zastavu. One se imaju ubrojati u najstarije vrste srpskih dinara kovanih po ugledu na mletačke matapane, jer se u najmanjoj meri udaljuju od svojih uzora. Ova se vrsta dinara „denariis de Brescoa de bandera“, izričito pominje i u jednom od najstarijih arhivskih dokumenata koji govore o srpskom novcu, u dokumentu iz 1283 godine.⁸⁰ Što se tiče treće vrste, treba napomenuti da se „denariis de macia“ pominju već 1281 godine u poznatoj priznanci Marie de Chau.⁸¹

Dakle, činjenica da sve tri brojne vrste srpskih dinara na kojima se krupne oznake pojavljuju mnogo ređe spadaju u najstarije vrste srpskih dinara, ukazuje na to da su se prvo pojavile vrste bez ovih oznaka, a da su oznake došle tek kasnije.

Pogledajmo kako se ovo pitanje postavlja kod redi vrsta dinara iz tog perioda, kod kojih se pojavljuju primerci bez ovakvih oznaka.

Takvih vrsta imamo samo četiri:

V r s t e	Sa krupnim oznakama	Bez krupnih oznak
1 Gologlav kralj prima zastavu. Natpis STEFAN VROSIVS (obratno) /REX (Lj. Tab. IV, br. 18)	—	8
2 Krunisan kralj prima zastavu bez krsta na dršci. Natpis VROSIVS S. STEFAN /REX (Lj. Tab. IV, br. 19—20)	2	3
3 Gologlav kralj prima dupli krst. Natpis STEFAN S. STEFAN/REX (se spušta do dole) (Lj. Tab. V, br. 6—7)	—	3
4 Kralj sedi i drži skiptar i kuglu sa prostim krstom. Natpis MONETA REGIS VROSI (Lj. Tab. VI, br. 8—9)	—	23

Ako pogledamo ove vrste, vidimo da dve od njih, prva sa gologlavim a druga sa krunisanim kraljem koji prima zastavu spadaju u najstariju grupu, u „denari de bandera“.

Da treća vrsta, Dragutinov novac na kome gologlav kralj prima krst, spada u najstarije vrste novca ovog kralja, vidimo i po tome što je na njemu pretstavljen mladolik i golobrad kralj⁸² Uostalom, o starosti ove grupe svedoči i činjenica da je ona nađena u veronskoj ostavi zakopanoj oko 1284 godine.⁸³

Izgleda da i četvrta manja grupa srpskih dinara bez krupnih oznaka spada u najstarije vrste Milutinovih dinara, pošto motiv sedećeg kralja koji drži skiptar i kuglu nalazimo kod nekih drugih dinara za koje smo dokazali da pripadaju periodu oko 1284 godine.⁸⁴

Dakle, i analiza ovih manjih grupa bez krupnih oznaka potvrđuje zaključak da su se ove oznake pojavile tek kasnije.

Sastav cele veronske ostave u potpunosti potvrđuje taj zaključak. U toj ostavi, koja je po Čremošniku dospela u zemlju najkasnije 1284 godine, nalazimo samo jedan primerak sa oznakama. Taj primerak ima dva velika krina na naličju, dok se na prednjoj strani nalazi krunisani kralj koji prima krst.⁸⁵ Sve ostale vrste su uopšte bez ikakvih oznaka.

Vratimo se na vrste novaca koje se opredeljuju. Kako stoji stvar kod tri sporne vrste, kao i kod vrste MONETA VLADISLAV (Lj. Tab. VI, br. 7).

⁸⁰ Čremošnik, Kanc. i not. spisi, I, 107, br. 307.

⁸¹ Čremošnik Razvoj... 39, Kanc. i not. spisi I, 52, br. 93.

⁸² Napominjemo da se mlad i golobrad Dragutinov lik pojavljuje još samo na dve vrste, na jednoj vrsti njegovih dinara sa zastavom — Ljubić, Tab. V, br. 16 — i na jednoj vrsti novca sa natpisom СТЕФАН РАБЬ... — Ljubić, Tab. III, br. 14 — Drugi slučaj je neobičan ali ga nismo mogli proveriti.

⁸³ Čremošnik, Razvoj... Tab. I—I, br. 20.

⁸⁴ Vidi str. 98.

⁸⁵ Otsustvo oznaka na novcu nađenom u veronskoj ostavi upotrebio je i Marić kao kriterij za odvajanje nekih vrsta i varijanata Milutinovih dinara tipa matapana od Uroševih i drugih Milutinovih varijanata tipa matapana. On to povezuje sa kovnicom u Brskovu. — Marić, n. d., 31.

Vrsta natpisa (skraćeno)	Sa krupnim oznakama	Bez krupnih oznaka
1 Stefan Rab	26	1
2 Stefan Vladislav	—	7
3 Vladislav Rab	10	3
4 Moneta Vladislav	1	—

Ova analiza, tj. prisustvo krupnih oznaka pokazuje da vrste „Stefan Rab“ i „Vladislav Rab“ ne mogu da prethode najstarije vrste matapana, koje ih nemaju, već mogu jedino da ih slede.

Jedina vrsta čija starost može da se osporava sa stanovišta otsustva ovakvih oznaka, to je vrsta sa natpisom „Stefan Vladislav“. Sličnost ove vrste sa vrstama „Stefan Rab“ i „Vladislav Rab“, ista tehnika, vremenska razlika od preko 60 godina između Vladislava I i II, zajednička pojava u kragujevačkom nalazu, i dr. sve to ukazuje da ova natpisa sa imenom Vladislav pripadaju istom vladaru, a da joj je vrsta „Stefan Rab“ vremenski bliski. Eventualno bi se samo moglo pretpostaviti, da je ova vrsta kovana za vreme Dragutina Potpunost Vladislavljevog imena išla bi tome u prilog.⁸⁶

B) Srpski novac tipa matapana sa natpisom VROSIVIS-S. STEFAN/REX. Na početku posebne studije koja govori o novcima Uroša i Milutina, zastupajući tezu da je jedan deo novca ove vrste pripadao Urošu a drugi Milutinu, Marić pokušava da ovo tvrdjenje u potpunosti veže za svoje ime, a zaboravlja da je to Čremošničko delo. Ukazavši na disproportiju između broja vrsta i varijanata Uroševog i Milutinovog novca kod Ljubića, Marić doista pomije mišljenje Čremošnika koje je prisvojio, ali ga naziva „prepostavka“.⁸⁷ Na sledećoj strani Marić kaže: „Čremošnik za svoje mišljenje ne navodi nikakve dokaze, iako ih kao što ćemo dalje videti ima baš u arhivskim podacima koje je on sam prikupio“⁸⁸

U prilog svog tvrdjenja Čremošnik je izneo izvesne dokaze. Tako napr. on je utvrdio na osnovu karaktera natpisa, a specijalno na osnovu oblika slova E R i S i veronske ostave da je jedna vrsta matapana na kojoj gologlavi kralj prima zastavu sa natpisom VROSIVS-S. STEFAN/REX istovremene, odnosno vremenski bliske izrade kao i neke varijante Dragutinovog matapana sa zastavom koje se nalaze u njoj. Datiranje ove ostave „najkasnije 1284“ ukazuje da se radi o Milutinovim vrstama⁸⁹

Čremošnikov osvrт na disproportiju između Uroševog i Milutinovog novca, Marić ponavlja kao svoju konstataciju⁹⁰ Polazeći od te disproportije na koju je Čremošnik ukazao, Marić kaže: „Zato su potpuno opravdane pretpostavke Čremošnika...“⁹¹ Drugim rečima, Marić „dokazuje“ pretpostavku Čremošnika Čremošnikovim dokazima.

U ovakvom slučaju postoje samo dve alternative, ili je pretpostavka već dokazana, onda to više nije pretpostavka, već na dokazima zasnovano tvrdjenje, ili Marić „dokazuje“ „novim“ argumentima ono što je već dokazano. Na prvi pogled izgleda da se Marićev ideo u razradi Čremošnikove teze sastoji u tome što Marić na osnovu arhivskog materijala koji Čremošnik donosi izvodi nekakve dopunske dokaze u prilog Čremošnikovog tvrdjenja.⁹²

Pogledajmo na vrednost ovih dokaza. Činjenica da mletačka vlada vodi borbu protiv raških groševa, nije nikakav dokaz da je Milutin kovao ovu vrstu novca. Prvo, to nije dokaz zato što je taj naziv upotrebljen kao sinonim za brškovske groševe, „grossi de Bresco vel de Rassa“, koji obuhvataju sve tadašnje vrste srpskih dinara a ne samo jednu vrstu. Drugo, to nije dokaz zato što naziv „raški groševi“, u odnosu na Mletke, znači novac kovan u Raškoj, a ne novac kralja Raške kao nečega što se suprotstavlja nazivu kralja Srbije. Ako su Mađari pravili ovu razliku, na šta je Dinić ukazao,⁹³ Mlečani je bar u pogledu novca ne čine. Ni jedan mletački ili dubrovački dokumenat ne pominje „grossi regis Servie“; mada su oye dve zemlje najviše zainteresovane za vrednost srpskih groševa uopšte; mada je Dubrovnik imao izvanrednu ulogu u trgovini sa celom današnjom Srbijom; mada je u Dubrovniku sačuvano najviše dokumenata o srpskom novcu; mada se Dragu-

⁸⁶ O značaju te potpunosti za redosled emisije vidi Marić, 15.

⁸⁷ Marić, n. d., 27.

⁸⁸ Isto, 28.

⁸⁹ Čremošnik, Razvoj..., 26—28, 30—31, 33—4.

Njegov dokaz da dve figure na vrsti STEFAN-VROSIVS/REX (Ljubić, Tab. IV, br. 18) prestavljuju dva vlastaoca, Milutina i Dragutina, sumnjiće je vrednosti, te ga zato ne navodimo. — Čremošnik, Razvoj... 28—30.

⁹⁰ Uporedi Čremošnik, Razvoj... 32 i Marić, n. d., 27.

⁹¹ Isto, 27.

⁹² Isto, 29—30.

⁹³ M. Minić, Stefan Dragutin rex Servie — Glas ist. društva u Nov. Sadu IV, 435.

tinov novac tipa matapana nalazio u ovim krajevima, što dokazuje veronska ostava, gde je nađeno 10 takvih komada. U prilog poslednje tvrdnje ide i činjenica da je Čremošnik dokazao i da su mere mletačke i dubrovačke vlade bile izazvane uglavnom promenama vrednosti Dragutinovih dinara.⁹⁴

Što se tiče Marićevog dokaza da je godine 1287 Mletačko poslanstvo bilo upućeno kralju Raške,⁹⁵ time se ništa ne dokazuje. Milutin je u to doba jedini zvanični vladalac teritorije na kojoj su bile kovnice srpskog novca. Jasno je da je on jedino bio nadležan da rešava pitanje kovanja novca koji je interesovao mletačku vladu, „occasione grossorum contrafactorum nostris grossis“.⁹⁶

Kao što vidimo, ovim svojim tvrđenjem Marić ni u čemu ne potkrepljuje na odlučujući način Čremošnikovu tezu. Udeo Marićev u rešavanju pitanja pripadnosti sporne vrste novca sastoji se u tome što je na osnovu Veronske ostave zaključio da sve one varijante spornog novca, koje nose slovenske oznake pripadaju Milutinu.⁹⁷ Pri tom treba nglasiti da je Marić to povezao sa svojim pogrešnim tumačenjem ovakvih oznaka, ispustio izvida da neke od ovih vrsta mogu biti vrste novca Milutinovih naslednika, i prenebregao oznaku sa krinovima, koja se nalazi na primerku na kome krunisani kralj prima dupli krst⁹⁸

Kad smo dobili sigurni oslonac za odvajanje novca koji sa sigurnošću pripada Milutinu, pogledajmo kako se ovo pitanje postavlja kod raznih spornih vrsta.⁹⁹

Pošto smo na osnovu mnogih provera ustanovili da se dve vrste spornog novca na kojima kralj prima krst („Gologlav kralj“ — Ljubić Tab. IV, br. 4—7 i Tab. V, br. 2; i krunisani kralj — slika 7) pojavljuju samo sa krupnim oznakama,¹⁰⁰ jasno je da one ne mogu da pripadnu Urošu.

Za prvu od njih vidimo da sigurno pripada Milutinu zato što se pojavljuje u kragujevačkoj ostavi i ostavi sa juga naše zemlje (Dobrište) koje su nesumnjivo zakopane za vreme trajanja njegove vlade.¹⁰¹ Što se tiče druge vrste, Milutinu pripada sigurno samo specijalna grupa kod koje ceo natpis teče okolo, koja ima krine na svom naličju, a koja je nađena u veronskoj ostavi.¹⁰²

Pogledajmo kako stvar stoji sa spornim vrstama na kojima kralj prima zastavu.

Kod vrste sa krunisanim kraljem koji prima zastavu treba razlikovati podgrupe sa krstom i bez krsta na dršci zastave. Dok se prva pojavljuje samo sa krupnim oznakama u vidu slova ili kružića, druga je mešovita, sa i bez ovakvih oznaka.

Vrsta sa krstom na dršci zastave (Slika br. 6) može se solidno vezati za Milutina na osnovu kragujevačke ostave i prisutstva slovenskih oznaka. Napominjemo da Marić, koji je pravilno dodelio ovu vrstu Milutinu, upotrebljava prilično nesigurne argumente za to dodeljivanje, zasnovane na navodnom novcu mađarskog kralja Karla Roberta (Ljubić, Tab. V, br. 5), koji je, po Mariću, podražavao Milutinov novac, za potrebe mađarske spoljne trgovine sa njegovom državom¹⁰³ mada je od njegove teritorije bio otsečen zemljom Dragutina i Vladislava II.¹⁰⁴

⁹⁴ Čremošnik, Razvoj... 32, 57—65.

⁹⁵ Marić, n. d., 29—30.

⁹⁶ To objašnjava zašto je naime baš Milutin optuživan u Italiji, za umanjenje vrednosti novca, mada iz Čremošnikovih analiza proizilazi da je to činio Dragutin.

⁹⁷ Marić, n. d., 30—31.

⁹⁸ Čremošnik Razvoj... Tab. I—II, br. 11.

U potpunosti smo izostavili Marićev argumenat zasnovan na tobožnjem inicijalu kralja Milutina datom u vidu slovenske oznake. — Marić, 37 i 41.

⁹⁹ Napominjemo da se krupne oznake u obliku slova pojavljuju negde između 1284 i početka XIV veka, što pokazuje paralela između takozvane ostave sa juga (Dobrište), koju je Marić objavio, i veronske ostave. — Marić, n. d., 31—2, napr. ostava sa juga zemlje br. 148—160 Tab. XXXVIII/IX, br. 5—14.

Ovakve oznake pojavljuju se i kod nekih primeraka kragujevačke ostave. — Napr. Marić n. d., 164—167, kragujevačka ostava br. 23—28, Tab. XXXII/III, br. 14—18.

¹⁰⁰ Sa slomiva bez obzira da li su na licu ili naličju kod obe vrste ili krinovima kod druge vrste na naličju.

¹⁰¹ Vidi napomenu 115; Marić, n. d., 31—33.

¹⁰² Ljubić, n. d., Tab. V, br. 3. Na ostatak vrste osvrnućemo se posebno.

¹⁰³ Marić, n. d., 37—38.

¹⁰⁴ Iz sličnosti Milutinovog novca sa krstom na dršci zastave i vrste KARVLVS — S. STEFAN/REX mogu se izvući sigurni zaključci samo o datiranju ove vrste. Što se tiče njene pripadnosti, za razmatranje tog pitanja dolazi u obzir, pored Karla Roberta, još i Dragutin.

Napominjemo da na strani 37 svoje knjige Marić zastupa mišljenje da sve vrste spornog novca sa prestavom kralja koji je krunisan ili prima krst pripadaju Milutinu. Nažalost, nismo uspeli da povežemo i shvatimo njegovo izlaganje na 33—36, te nam nije jasno kako je do toga došao.

Od ostalih vrsta, Milutinu se na osnovu pomenute Marićeve konstatacije i ostava, mogu dodeliti sve one varijante spornih vrsta na kojima gologlav ili krunisan kralj prima zastavu (bez krsta na dršci — primedba stavljena zbog druge vrste) a na kojima ima krupnih oznaka. („Sa gologlavim kraljem“ — Ljubić, Tab. IV, br. 9—10, 17; „Sa krunisanim kraljem“ Ljubić, Tab. IV, br. 20). Prva vrsta se pojavljuje u ostavi sa juga zemlje (Dobrište).

Od spornih vrsta koje se mogu pripisati Urošu I ili Milutinu ostaju samo vrsta sa gologlavim kraljem (Slika br. 1) i vrsta sa krunisanim kraljem koji prima zastavu (bez krsta na dršci) bez krupnih oznaka.

Vrsta sa krunisanim kraljem koji prima zastavu bez krsta na dršci i bez krupnih oznaka retka je vrsta. Ljubić pominje samo 3 primerka. (Ljubić, „Uroševa vrsta“ IVa; Tab. IV br. 19).¹⁰⁵

Što se tiče vrste na kojoj gologlavi kralj prima zastavu (Slika br. 1), to je jedna od najbrojnijih vrsta srpskih dinara, usto najbogatija po sitnim obeležjima stavljanim na pretstave svecu ili Isusa. To je po našem mišljenju prva vrsta srpskog novca, usto njihova jedina vrsta koja bi mogla da pripada dvojici vladalaca, bez postojanja lako uočljivih razlika među njihovim novcima.¹⁰⁶

Njeno razdvajanje po vladacima već je počelo. Njene varijante sa specifičnim natpisom¹⁰⁷ pripadaju Milutinu, kao što je utvrdio Čremošnik.

Sa naše strane, smatramo, da pojava sitnih znakova na licu, kod drške zastave, u dnu, i na naličju, unutar prestola (oko Isusa, ispod lakta, kraj desne noge ili među nogama dole), koji su relativno retki u poznatim primercima ove vrste, verovatno pripada kasnijim emisijama. Te pojave su relativno češće na Dragutinovom novcu tipa matapana bez krupnih oznaka. Njih nalazimo redovno (naročito na naličju) na primercima onih vrsta, naročitog stila, koje je Čremošnik dodelio Milutinu.¹⁰⁸ Detaljno proučavanje ostave sa juga zemlje (Dobrište) omogućuje da se neke brojnije a istovremeno i bolje očuvane varijante sa sigurnošću pripisu Milutinu.

C. D i n a r i s a k r u n i s a n i m k r a l j e m k o j i p r i m a k r s t . Dinare sa natpisom STEFAN-S STEFAN/REX, na kojima krunisani kralj prima krst (Slika br. 11) Marić dodeljuje, nasuprotn Ljubiću Stefanu Dečanskom. Čitava njegova argumentacija sastoji se u dokazima da oni ne pripadaju Dragutinu kome ih je Ljubić dodelio.

Nažalost ni ovom prilikom ne možemo prihvati Marićeve dokaze. Činjenice na koje se Marić poziva, da je ovaj novac kovan u vreme kada Dragutin nije vladao celom Srbijom, da je kovan u vreme kada su na srpski novac stavljane oznake u vidu slova, posle 1300 godine, da iste oznake susrećemo na novcu Milutina i Stefana Dečanskog,¹⁰⁹ sve to nisu dokazi da ovaj novac ne pripada Dragutinu. Gotovo svi autori priznaju da je Dragutin kovao novac sa kraljevskom titulom i posle te godine, za vreme Milutina. Da je to stvarno bilo tako, najbolje se vidi iz dokumenta u kome se pominje da su u Sremu posle 1302 godine, najmanje dvadeset godina posle ustupanja prestola Milutinu, bili u upotrebi pored raških groševa i „grossi regis“ Servie.¹¹⁰ Uostalom, i sam Marić na više mesta to prihvata.

¹⁰⁵ Napominjemo da Marić zastupa mišljenje da su se kruna i krst pojavili na srpskom novcu u vezi sa mletačkim zabranama. — Glasnik SAN, knj. III, sv. 2, 309—10, Marić, n. d., 46—49. — u vezi s tim on proizvoljno pomera datiranje veronske ostave u vreme oko 1291 godine. — Marić, 36. Uporedi Marić n. d., 32; Čremošnik: Razvoj+, 33—4.

Odlučujući dokaz koji obara njegovo tvrdjenje da su se kruna i krst pojavili na srpskim dinarima u vezi sa mletačkim zabranama je priznanica Marije de Chau iz 1281 godine, gde se pominju „denaris de cruce et de liilio“. — Čremošnik: Kancel, i not. spisi I, 107, br. 307; Razvoj... 39. — Sve poznate vrste kraljevskog novca sa krinom imaju krunisanog kralja i krst a prva mletačka zabrana datira godinu dana kasnije.

Da je oznaka krsta na srpskom novcu mnogo starija nego što Marić misli, dokazuje i jedna od najstarijih vrsta novca kralja Dragutina na kome se nalazi njegov mladalački lik, na kome nema oznaka u vidu slova, ali se krst ipak pojavljuje. — Ljubić, n. d., Tab. V, br. 6—7.

¹⁰⁶ Vidi str. 92.

¹⁰⁷ Veronske varijante sa slovima E R i S naročitog stila.

¹⁰⁸ Klasifikujući ostavu sa juga zemlje (Dobrište), Marić nije mogao da se snađe. On dodeljuje Urošu I sve primerke sa slovima E R S naročitog stila, koja su tipična za veronsku ostavu sa početka Milutinove vlade, u kojoj su oni savršeno očuvani. U vezi sa ovim varijantama on je dodelio Urošu I i sve druge varijante koje imaju zajedničke sitne oznake sa pomenutim veronskim vrstama. Na taj način on je ubrojao u najstarije varijante ne samo primerke koji nose oznake ispod levog Isusovog lakta i pored njegove desne noge, već i one koje nose takve oznake na licu, u dnu motke. — Marić, n. d., 170—177 i 33.

¹⁰⁹ Marić, n. d., 31, 58—59.

¹¹⁰ M. D i n i ē, Srpski novac u Sremu početkom XIV veka, Glasnik ist. društva u N. Sadu, III, 459.

Tako naprimer, on kaže, bez obzira na tačnost toga kazivanja, da je Dragutinov novac sa natpisom MONETA REGIS STEFANI mogao biti kovan najranije oko 1304 godine.¹¹¹

Slovne oznake nalazimo i na novcu koji je nesumnjivo Dragutinov, na vrsti na kojoj gologlavi kralj prima zastavu¹¹² kao i na jednom primerku novca sa natpisom MONETA REGIS STEFANI (Ljubić, Tab. V, br. 20).¹¹³ Što se tiče određenih slovnih oznaka, jasno je da oznake koje postoje u vreme Milutina, mogu da budu i na Dragutinovom novcu, pošto su ova vladara držali neke teritorije u vreme postojanja takvih oznaka. (Današnju Srv. Srbiju zauzeo je Milutin posle zatvaranja Vladislava II).

Dakle, za kritiku Ljubićevog dodeljivanja potrebna je nova i stvarna argumentacija. Pre no što izložimo naše mišljenje kome pripada ovaj novac, pokušaćemo da oborimo Ljubićevu tezu da pripadaju Dragutinu.

Novac sa natpisom STEFAN-S STEFAN/REX i krunisanim kraljem koji prima krst očevidno pripada najkasnijoj periodi kovanja novca tipa matapan. To vidimo ne samo po 99% prisustvu slovnih oznaka već i po tome što se kod primeraka sa ovim natpisom i krunisanim kraljem nikada ne javlja zastava. Kod ovog natpisa nema ni gologlavog kralja koji prima krst. Sve ovo pokazuje da su u pitanju najkasnije Dragutinove emisije, emisije Stefana Dečanskog, ili Dušanove emisije.

Iz ove činjenice izvodimo dokaz da ovaj novac ne pripada Dragutinu. Emisija sa Milutinovim novcem na kome gologlavi kralj prima krst jako je dugačka i brojna emisija. Ako bi Dragutin kovao sve one vrste koje kuje Milutin, on bi nesumnjivo imao i ovu vrstu. Otsustvo ove pretstave na Dragutinovom novcu pokazuje da se on nije držao raznih Milutinovih vrsta koje nose sliku svetog Stefana i kralja, pošto je ostao na svom prvom i najstarijem tipu, gologlavom kralju koji prima zastavu, i u toku ove Milutinove emisije. Isto tako on nije podražavao ni Milutinov dinar sa krunisanim kraljem koji prima krst i ima krunove na naličju, a koji je nađen u veronskoj ostavi. On nije podražavao ni vrste na kojima krunisani kralj prima zastavu bez krsta i sa krstom na dršći. On nije imao nikakvog razloga da podražava ni jednu, kasnu vrstu novca sa krunisanim kraljem koji prima krst i natpisom VROSIVS-S STEFAN/REX. Taj su razlog mogli da imaju Stefan Dečanski ili Dušan, pošto svaki vladar želi da se njegov novac razlikuje od novca njegovih prethodnika sa istim natpisom.

Drugi dokaz leži u činjenici da brojna vrsta sa krunisanim kraljem koji prima dupli krst i natpisom VROSIVS-S STEFAN/REX (Slika br. 7), nije zastupljena ni sa jednim primerkom u veronskoj ostavi¹¹⁴ ni u ostavi sa juga zemlje (Dobrište) ni u kragujevačkoj ostavi. To pokazuje da je ova emisija kovana tek posle zakopavanja kragujevačke ostave¹¹⁵, najranije poslednjih godina Milutinove vlade. Dakle, ova emisija na kojoj su pretstave istovetne sa našom spornom vrstom, a natpsi se razlikuju u tome što je VROSIVS zamenjen sa STEFAN kovana je posle Dragutina.¹¹⁶

Treći dokaz leži u činjenici da je ova vrsta zastupljena sa 10 primeraka u ostavi iz Novih Banovaca, gde se pored mnogobrojnog Dušanovog novca, i novca koji Marić dodejluje Stefanu Dečanskom nalazi samo jedan primerak Dragutinovog novca (sa zastavom). Pošto se u ovoj ostavi nalaze i prve emisije Dušanovog carskog novca, teško je prepostaviti da bi jedna emisija stara preko 30 godina bila u njoj zastupljena sa većim brojem primeraka u dobro očuvanom stanju.¹¹⁷

Predimo na ubtvrđivanje kome pripadaju obe vrste novca sa krunisanim kraljem koji prima krst.

Osnovnu argumentaciju za ovo pitanje našli smo u solidnoj raspravi M. Dinića: „Krsti groševi“, „Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN“ knj. 1, B. 1952, str.

¹¹¹ Marić, n. d., 45.

¹¹² Ljubić, n. d., 66 grupa V.

¹¹³ Za ovaj dokaz i sam Marić priznaje da to nije nikakav dokaz, pošto tvrdi da sporna vrsta novca sa krunisanim kraljem i slovnim oznakama može biti Dragutinova ili Stefana Dečanskog. — Marić, n. d., 37.

¹¹⁴ Sem komada sa krunovima koji se stilski znatno razlikuje od ostalih komada ove vrste, pošto kod njega ceo natpis teče oko, te se mora posmatrati kao posebna emisija.

¹¹⁵ Ovo zakopavanje može se datirati negde u vreme oko Dragutinove smrti a pre zatvaranja Vladislava od strane Milutina. — Uporedi Marić, n. d., 17—19, 23—25.

¹¹⁶ O tome da je ova brojna vrsta morala da bude zastupljena u trima ostavama zakopanim u vreme Dragutina, da je bila kovana u njegovo doba, svedoči i činjenica da se ona pojavljuje sa nekim primerkom i u mnogo kasnijim ostavama. Tako naprimer, u kičevskoj ostavi zakopanoj na početku Markove vlade posle 1371 godine nađena su dva komada, a u ostavi iz Stobijsa, zakopanoj u vreme Vukašina nađen je jedan komad.

¹¹⁷ Vidi fotografije na Marićevim Tab. XL—XLIII.

86—111¹¹⁸ Na osnovu bogate arhivske građe Dinić utvrđuje da se od 1312—1358 godine pominju krstati groševi¹¹⁹ kao naziv za određenu vrstu srpskog dinara. Iz dva dokumenta iz 1312 godine vidimo da su oni bili kovani u Brskovu, „grossis de Brescoua de la cruce“, grossis II de Brescouanis de la cruce¹²⁰. Kasnije se njihovo mesto kovanja ne pominje. Na osnovu činjenice da je Brskovo „od sredine XIV stoljeća izgubilo svoj raniji značaj“, Dinić prepostavlja „da su oni kovani i u drugim mestima, pre svega u Novom Brdu“. S obzirom da se u jednom testamentu iz 1329 godine više puta pominju krstati groševi; da se u jednom slučaju kaže „yperperos XXVI de Rudinicho“; da jedan dokumenat iz 1333 godine predviđa mogućnost isplate na dva načina, u krstati ili rudničkim groševima; da se u jednom testamentu iz 1348 godine opet nalaze pored krstatih groševa „grossi dela spada antisi de Rudinicho“; i najzad da se u jednom testamentu iz 1358 godine pored krstatih groševa pominju „grossi de Rudinicho antisi“, Dinić zaključuje „za izvesne momente pak može se utvrditi da oni nisu kovani u Rudniku“.¹²¹

Dinić se ne izjašnjava koji su to groševi bili krstati. On samo konstatuje da je veći broj vrsta imao krst kao insigniju vladalačkog dostojanstva¹²² i podvlači, u vezi sa postojanjem krstatih groševa, da je dosadašnja klasifikacija neispravna, pošto je Stefan Dečanski na osnovu ove klasifikacije imao samo groševe sa mačem, a Dušan samo groševe bez krsta. Dinić se nešto preciznije izjašnjava samo o dinarima sa natpisom STEFAN-S STEFAN/REX na kojima krunisan kralj prima krst (Slika br. 11), za koje na osnovu kičevske ostave pretpostavlja da bi eventualno mogli da popune tu prazninu u odnosu na Dušana.¹²³

Sada ćemo pokušati da utvrdimo koji su to groševi bili krstati.

Iz činjenice da se u dokumentima podvlači razlika u vrednosti između krstatih i rudničkih groševa, od kojih je prva bila manja,¹²⁴ kao i iz činjenice da se prve vrste pominju vrlo često u toku 5 decenija XIV veka, od druge do šeste, a rudnički 1329, 1333 i 1348, jasno je da se obe vrste imaju tražiti među velikim novčanim emisijama iz vremena kraljevstva, a na osnovu njihove težine i vrednosti. Pošto zasada nema dovoljno objavljenih podataka da se na osnovu analize metala utvrđuju razlike u vrednosti metala kod pojedinih vrsta srpskog dinara, moraćemo se zadržati samo na njihovoj težini. Kad se već radi o težini, treba naglasiti da srednjovekovna tehnika kovanja nije omogućavala istovetnost težine svih komada iste vrste. Razlike u težini između individualnih komada jedne te iste vrste bile su vrlo velike. Novčana stopa određivana je za vreme Rimljana i u srednjem veku na taj način što je određeni broj komada dolazio na određenu jedinicu težine. Tako je, naprimjer, u Dubrovniku vlast određivala koliko se dinara ima iskovati iz jedne libre srebra.¹²⁵ Zato prilikom ovakve analize ne smemo obraćati pažnju na težinu pojedinih komada, već samo na prosečnu težinu vrste, koja je zastupljena sa minimalnim brojem primeraka, koji omogućuje dobijanje proseka.

¹¹⁸ Napominjemo da je ova studija izšla pre završetka Marićeve knjige i da je na njenoj osnovi Marić došao do potpuno suprotnih zaključaka. Zato ćemo se detaljno zadržati i na Marićevim postavkama.

¹¹⁹ Dinić, n. d., 95.

¹²⁰ Dinić, n. d., 87.

¹²¹ Dinić, n. d., 96—97.

¹²² Dinić, n. d., 95.

¹²³ Dinić, n. d., 102—103.

¹²⁴ Dinić, n. d., 96.

¹²⁵ Rešetar, I, 139, 275—6.

¹²⁶ Radi veće jasnoće pregleda koji objavljujemo isključili smo dinare sa gologlavim kraljem koji prima zastavu kao vrstu koja po vremenu kovanja i oznakama nikako ne može da dođe u jednu od spornih. Prosečna težina dinara ove vrste sa natpisom koji počinje sa VROSIVS iznosi, 1,94 gr. a prosečna težina Dragutinovog dinara sa natpisom koji počinje sa STEFAN iznosi 1,79 gr. Pored nje isključili smo i dinare sa natpisom MONETA REGIS STEFANI (Slika br. 2) koje imaju prosečnu težinu od 1,77 gr. dinare sa natpisom MONETA REGIS VROSI sa kraljem u sedećem stavu koji drži kuglu sa prostim krstom i prosečnom težinom od 1,91 gr. i dinare istog natpisa na kojima se na kugli nalazi dvostruki krst sa prosečnom težinom od 2,10 gr. za koje smo dokazali da pripadaju starim vrstama. — Vidi str. 98—99 i 80.

Iz istog razloga isključujemo i druge dve vrste dinara, dinare sa šlemom, koji nemaju na sebi nikakav krst te ne mogu da dođu u red krstatih bez upotrebe nategnutih i problematičnih dokaza.

Jedan od dinara sa šlemom, onaj koji nosi natpis STEFANVS DEI GR REX (Slika br. 14) ima prosečnu težinu od 1,65 gr., dok dinar sa natpisom MONITA REX STEFA (Slika br. 15) ima prosečnu težinu od 1,41 gr.

Polazeći od podataka koje je Ljubić objavio i uzimajući u obzir vrste koje su zastupljene sa preko 10 primeraka utvrđene težine, mi smo na osnovu prosečne težine i eliminacije vrsta koje su van ove diskusije našli dve različite grupe srpskih dinara.¹²⁶

Prva od tih grupa obuhvata sledeće vrste:

Red. br.	Vrsta po skiciranom natpisu i oznakama	Broj komada na osnovu kojih je utvrđen prosek	Prosečna težina komada
1	Stefan rab (Slika br. 4)	21	2,07 gr.
2	Vladislav rab (Slika br. 5)	11	2,00 „
3	Stefan Uroš kralj Treti (Slika br. 8)	36	2,01 „
4	Stefan kralj sa mačem (Slika br. 12)	36	1,91 „
5	Stefan Rex sa mačem (Slika br. 13)	12	1,78 „

Druga grupa obuhvata
sledeće vrste.

Red. br.	Vrsta po skiciranom natpisu i oznakama	Broj komada na osnovu kojih je utvrđen prosek	Prosečna težina komada
1	Vrosivs Stefan gologlav kralj prima krst (Lj. Tab. IV, br. 4—7, Tab. V, br. 2)	28	1,73 gr.
2	Vrosivs S Stefan krunisani kralj prima krst (Slika br. 7)	36	1,73 „
3	Stefan S Stefan krunisani kralj prima krst (Slika br. 11)	79	1,60 „

Uzmemo li u obzir ovu tabelu kao i činjenicu da su rudnički groševi bili groševi sa mačem¹²⁷ i groševi veće vrednosti, jasno je da druga grupa predstavlja krstate groševe. Činjenica da je na sve tri vrste ove grupe pretstavljen kralj koji prima krst pruža objašnjenje zašto su ovi groševi nazvani krstati.

Pogledajmo kome pripadaju tri vrste krstatih groševa. Prva od njih je nesumnjivo Milutinova¹²⁸ zato o njoj više nećemo ni govoriti.

Drugu vrstu Ljubić dodeljuje Urošu, Marić Milutinu, a mi Stefanu Dečanskom.

Treću vrstu Ljubić dodeljuje Dragutinu, Marić Stefanu Dečanskom a mi Dušanu.

Pogledajmo na osnovu čega smo izvršili određivanje kome pripada druga i treća vrsta krstatih dinara.

Mi smo to dodeljivanje izvršili na osnovu toga što smo stekli potpunu sigurnost da su u vreme Stefana Dečanskog i Dušana kovani krstati groševi. Među mnogobrojnim dokumentima koje navodi Dinić, a u kojima se pominju krstati groševi za vreme cele vlade Stefana Dečanskog i Dušana, ima i takvih iz kojih se jasno vidi da se radi o novcu koji se tada izrađivao. Krstati groševi mogli su da se pojavljuju u dokumentima, za označavanje iznosa dela imovine, duga ili isplate, i onda kada je bio u pitanju novac prethodnih vladara. U slučajevima, pak, kad se on pominje kao novčana jedinica u kojoj će se vršiti periodična isplata u budućnosti i to u državnim, gradskim i dugoročnim privatnim ugovorima, carskim poveljama, statutima i slično, postaje jasno da je u pitanju bio novac koji je tada kovan. Tako naprimjer, potpuno je sigurno da su krstati groševi izrađivani za vlade Stefana Dečanskog, pošto se 1326 godine predviđa isplata određene zakupnine, „in perpetuum“, u takvim jedinicama. Do istog zaključka dolazimo na osnovu činjenice da se na samom početku Dušanove vlade, 3 januara 1332 godine, cena žita koje će se prodavati u Kotoru, određuje u krstatim groševima. Da su oni kovani i za vreme Dušana, vidimo iz činjenice da je 1335 godine u jednom ugovoru sa gradom Dračem predviđeno da dubrovački trgovci plaćaju carinu izraženu u njima. Carska povelja iz 1348 godine predviđa da Hilendar prima određene prihode, izražene u krstatim groševima, i daje određenu naknadu u istim jedinicama, kao kompenzaciju za ubrano soće. Kotorski statut iz 1352 godine predviđa isplatu nekih zvaničnika u krstatim groševima.

Nemoguće je i pomisliti da se u svim navedenim slučajevima radi o starim vrstama novca, koji se više ne izrađuju. Očigledno je da su krstati groševi kovani i za vreme Stefana Dečanskog i Dušana kao kralja. Krstati groševi, koji se pominju u toku cele vlade ove dvojice vladara, treba da se traže samo među brojnim vrstama kraljevskog novca. Pošto se

¹²⁷ Dinić, n. d., 96.

¹²⁸ Vidi str. 82.

među brojnim vrstama srpskog novca kovanog u vreme kraljevstva nalaze samo dve dugačke vrste, za koje smo utvrdili da spadaju u kategoriju krstatih groševa a kojima, još nismo našli definitivno mesto, bilo bi logično da svaku od njih dodelimo jednom od ove dvojice vladara. U prilog takvog dodeljivanja govore i druge činjenice. Za drugu vrstu, za vrstu sa krunisanim kraljem koji prima krst i nosi natpis VROSIVS-S. STEFAN/REX (Slika br. 7) već smo utvrdili da ne pripada Urošu.¹²⁹ Pošto nju ne susrećemo ni u jednoj od ostava zakopanih u vreme Milutina (Veronska ostava, ostava sa juga zemlje (Dobrište), i Kragujevačka ostava) ona bi mogla da pripada samo zadnjoj Milutinovoj periodi ili kojem kasnijem vladaru. Bitna izmena vrste novca usled pojave krune na glavi vladara ide u prilog novog vladara.¹³⁰ Za treću vrstu već smo utvrdili da ne pripada Dragutinu.¹³¹ Ona ne pripada ni Milutinu, jer ne nosi ime Uroša tipično za ovog vladara.

Ispitajmo momente koji bi uticali na dodeljivanje ove dve vrste Stefanu Dečanskom ili Dušanu.

Jedina stvar po kojoj se vidljivo razlikuju ove dve vrste početak je njihovog natpisa. Kod druge vrste krstatih groševa to je *Vrosivs*, kod treće to je *Stefan*. Opet se javlja glavna teškoća u opredeljivanju srpskog srednjovekovnog novca kraljevskog perioda imena Uroš i Stefan. Pa ipak, dok Stefan Dečanski u intitulaciji najvećeg dela povelja i u najvećem delu potpisa nosi oba imena, *kod Dušana se u zaglavljima povelja i potpisima pojavljuje samo Stefan*.¹³²

Pogledamo li novac koji se sa sigurnošću može pripisati jednom ili drugom spornom vladaru, vidimo da jedina sigurna vrsta Stefana Dečanskog ima oba imena, dok se na *svec Dušanovom novcu bez izuzetka* pojavljuje samo Stefan. Iz toga izlazi da bi se od ove dve vrste spornih krstatih dinara druga, na osnovu imena *Vrosivs* imala dodeliti Stefanu Dečanskom (Slika br. 7) a treća, koja nosi ime *Stefan*, Dušanu (Slika br. 11).

Pogledajmo da li se ime Stefan Uroš može skratiti na Uroš? Po našem mišljenju to je ne samo moguće već i uobičajeno. Ime Stefana Uroša I i Stefana Uroša II — Milutina — skraćivano je na novcu *samo na Vrosivs*. Na drugi deo imena skraćivano je i ime СТЕФАН ВЛАДИСЛАВЬ koji ima novac kako sa punim imenom tako isto i sa skraćenim imenom ВЛАДИСЛАВЬ РАБЬ... Jasno je da se i Stefan Uroš III može skratiti na *Vrosivs*, mada se u poveljama i potpisima nalazi i skraćenje na *Stefan*. Sta višd, nama izgleda, da se na novcu ovo ime može skratiti samo na *Vrosivs*, pošto se na novcu skraćivanje vršilo samo na drugo ime.

Pogledajmo šta kažu ostave u pogledu ovog dodeljivanja.

Druga vrsta krstatih dinara pojavljuje se samo u jednoj ostavi, u ostavi iz Novih Banovaca i to u jednom jedinom primerku. Pošto je ova ostava sa početka carstva, vremenski raspon Dušanovog kraljevanja, koje je bilo između Stefana Dečanskog i carstva, 14 godina, dovoljno je objašnjenje za njenu retkost u ovoj ostavi.

Treća vrsta krstatih dinara pojavljuje se kao što smo videli¹³³ u ostavama iz Novih Banovaca (10), Stobijs (1) i Kičeva (2). Pošto se u prvoj od njih zakopanoj na početku carstva nalaze 10 primeraka ove vrste, to bi se potpuno slagalo sa njenim dodeljivanjem Dušanu kao kralju. Dodeljivanje ove vrste Dušanu ne samo što uspostavlja kontinuitet vladara kod sveg nadenog novca u kičevskoj ostavi, na šta je Dinić ukazao,¹³⁴ već se kod dve poslednje ostave skraćuje i vremenski raspon kontinuiranog vladarskog niza koji je u njima zastupljen.

Uz ove pozitivne dokaze mogu se upotrebiti i izvesni dokazi u obratnom smislu. Tako naprimjer, ako bismo treću vrstu krstatih groševa dodelili Stefanu Dečanskom, Dušan bi ostao bez krstatih groševa, a krstati groševi njegovog oca ostali bi u prometu u toku četrnaestogodišnjeg Dušanovog kraljevanja i početka njegovog carstva. Ako pak dodelimo drugu vrstu krstatih groševa Milutinu, a treću Dušanu, pojavljuje se među ove dve vrste vremenski preskok od 10 godina, pošto Stefan Dečanski ostaje bez svojih krstatih groševa. Zašto bismo tražili iskonstruisana rešenja, kad već raspolažemo valjanim dokazima koji idu u prilog dodeljivanja druge vrste Stefanu Dečanskom a treće Dušanu. Iz prednjih analiza proističe da se Dinićeva pretpostavka o pripadnosti naše treće vrste krstatih groševa Dušanu, učinjena na osnovu Kičevske ostave, pokazala kao tačna.

¹²⁹ Vidi str. 82.

¹³⁰ Napominjemo da je prividna pojava ove vrste u Marićevoj knjizi u ostavi sa juga zemlje (Dobrište) pod brojem 150—152 posledica greške, pošto je kod broja 150 izostalo zaglavje, a odgovarajuća slika pogrešno stavljena kod broja 149. Kod sva tri broja u pitanju su Milutinovi krstati dinari kao i kod brojeva 153—161.

¹³¹ Vidi str. 84.

¹³² Ljubić, 82—83; 866—87; S. Stanojević, Studije o srpskoj diplomatski. II. Intitulacija, Glas XCII, str. 148—151. Lj. Stojanović: Stare srpske povelje i pisma I, str. 40—43, 47—64.

¹³³ Vidi str. 84.

¹³⁴ Dinić, n. d., 103.

Treća vrsta krstatih dinara, vrsta sa krunisanim kraljem koji prima krst i natpisom STEFANS-S. STEFAN/REX (Slika br. 11) poslednja je vrsta novca na kojoj kralj prima izvesne ambleme od sv. Stefana, tj. poslednja vrsta novca neposredno izvedena iz mletačkog matapanza.

Napominjemo da to nisu bili poslednji krstati dinari. Na osnovu dokumenata iz 1348 i 1352 godine, dakle, iz vremena carstva; pretstava na postojećem numizmatičkom materijalu, i dosadašnjeg našeg izlaganja, može se zaključiti da su postojali i carski krstati dinari. Po našoj pretpostavci, koja za momenat ne počiva na detaljnim ispitivanjima, to su bili dinari sa pretstavom cara i carice koji drže krst, ili samo neke grupe vrsta sa ovim motivom.

Marić rešava pitanje krstatih groševa sasvim suprotno od naših zaključaka. Oslanajući se na jedan Dinićev dokument u kome se — na početku Dušanove vlade, 1333 godine, pomini krstati groševi koji su bili u opticaju prošle godine, „qui cucurrerunt anno preterito in Slaonia”, on zaključuje na kraju komentara „da kraljevi Dragutin, Vladislav II, Stefan Dečanski i Dušan nisu kovali krstate groševe, jer je na aversu novca koje su oni kovali pretstavljen vladar ili kako od sv. Stefana prima krst...“ itd. On vezuje termin krstatih groševa samo za Milutinove groševe na kojima krunisani kralj prima zastavu a krst nalazi na dršci motke (Slika br. 6.) Usto on kaže za ove dinare „veće su vrednosti od ostalog srpskog novca koji je tada bio u opticaju“, što bi, po Mariću odgovaralo Dinićevim podacima iz kojih se, opet po Mariću, vidi „da su krstati groševi vredeli više od rudničkih groševa“¹³⁵

Tekst iz 1333 godine, u kome se pominju krstati groševi koji su bili u opticaju prošle godine, nikako se ne može uzeti kao dokaz da dva vladara koji slede Milutina nisu kovali krstate groševe. Ovaj tekst može da znači da se pomenuti dug ima isplatiti u krstitim dinarima poslednje emisije tj. u dobro očuvanim dinarima ove vrste. Drugo tumačenje, da se isplata ima izvršiti novcem koji je pušten u promet 1332 godine, na početku Dušanove vlade, svodi se praktično na isto. Usto ovo drugo tumačenje ide u prilog tezi da je Dušan kovao krstate groševe. Vrlo je smelo Marićev tvrdjenje, koji iz navedenog teksta zaključuje da Dušan i Stefan Dečanski nisu kovali krstate groševe, kad se ovi stalno pominju u toku njihove vladavine. U doba ova dva vladara, u toku 34 godine, ova se vrsta srpskih dinara pominje mnogo više nego li i jedna druga vrsta. Pa ipak, ona pretstavlja za Marića, stari, Milutinov novac.

Krstati se groševi javljaju vrlo dugo, od 1312—1358 godine u toku gotovo pola stoljeća, u toku najjačeg razvijta i uspona srpske srednjovekovne države. Pa ipak, Marić ih vezuje za jednu retku vrstu Milutinovog novca koja je u Ljubićevom pregledu zastupljena samo sa 9 komadoma¹³⁶ koja se pojavljuje sa sigurnošću samo u jednoj jedinoj ostavi, kragujevačkoj. Mi ih vezujemo za tri vrste srpskog novca koje pripadaju trojici vladara i spadaju u najbrojnije vrste srednjovekovnih srpskih dinara.

Činjenica da se groševi na kojima kralj prima krst javljaju vrlo rano, isto se tako ne može uzeti kao dokaz da ova vrsta dinara nije kasnije nosila naziv krstati. Ovaj je naziv bio ušao u upotrebu tek onda kad su se pojavile dve, po vrednosti vrlo različite vrste srpskih dinara. Po našem mišljenju, on je bio uslovljen pojmom novog, rudničkog dinara i upotrebljavao se za suprotstavljanje ove dve vrste.

Što se tiče težine krstatih dinara, Dinić utvrđuje na osnovu arhivske građe nešto sasvim suprotno od onoga na šta se Marić poziva. Dok Marić tvrdi: „da su krstati groševi vredeli više od rudničkih groševa“,¹³⁷ Dinić tvrdi: „Dat odnos između krstatih i rudničkih pokazuju da su poslednji bili bolji“.¹³⁸ Pogledajmo šta kaže o tome dokumenat na koga se obojica pozivaju. U tom dokumentu sa početka Dušanove vlade iz 1333 godine dužnik se obavezuje da isplati dug od 440 perpera bilo u krstitim bilo u rudničkim dinarima. Ako bi se za isplatu upotrebili krstati dinari, njihova bi se libra obračunala sa 140 mletačkih groša „grossos de cruce libram pro yperperis XI et grossis octo“. Ako bi se, pak, za isplatu upotrebili rudnički dinari, njihova bi se libra obračunavala za 166 mletačkih groša. „Si autem fuerint grossi de Rudenico, quamlibet libram pro yperperis XIII minus grossis II“¹³⁹

Iz ovih podataka proizilazi da je jedan krstati groš vredeo koliko 0,84 rudničkih, odnosno 1 rudnički koliko 1,186 krstatih.

Pogledajmo kakva je bila stvarna vrednost krstatog dinara u odnosu prema matapanu. Iz deset dokumenata koje je Dinić objavio vidimo da su najčešće na mesto tri venecijanska groša uzimana četiri krstata. U nekoliko slučajeva uzimaju se 4,125 i 4,250 krstata groša a u jednom, kada se radi o lakinim krstitim dinarima „grossorum... de + leves“, čak i 4,375¹⁴⁰ To

¹³⁵ Marić, n. d., 69—71.

¹³⁶ Ljubić, n. d., 54, vrsta c.

¹³⁷ Marić, n. d., 69—71.

¹³⁸ Dinić, n. d., 96.

¹³⁹ Dinić, n. d., 96.

¹⁴⁰ Dinić, n. d., 99—102.

znači da je jedan krstati dinar najčešće obračunavan kao 0,75 vrednosti venecijanskog groša, u nekim slučajevima kao 0,73 i 0,71, a u slučaju pak, lakih krstatih dinara čak i 0,69 te vrednosti¹⁴¹

Svi ovi podaci pokazuju da je Dinić izveo pravilan zaključak, a da je Marić pogrešio u računu. Na toj pogrešnoj osnovi on je iskonstruisao čitavu svoju tezu o krstatim groševima, težim od rudničkih, čija je težina odgovarala matapanu.

Pošto Milutinov dinar sa krunisanim kraljem koji prima zastavu sa krstom na dršći, koji Marić proglašava krstatim dinarom, ima u kragujevačkoj ostavi prosečnu težinu od 2,18 gr. (što odgovara zvaničnoj težini mletačkog matapana — 2,17 gr.) — jasno je da to nije krstati dinar. Pomenuti odnos krstata dinara i matapana 4:3, video je i Marić, ali ga on objašnjava na vrlo originalan način. Jedina vrsta krstatih groševa koju on priznaje, Milutinova vrsta sa krstom na dršći zastave koja, u kragujevačkoj ostavi, ima prosečnu težinu od 2,18 gr. izlizala se u toku upotrebe, pošto je bila dugo u opticaju, i time postala za $\frac{1}{4}$ lakša od matapana kako to kaže Marić. To što njihova vrednost „vremenom opada ništa ne menja stvar, jer su se pojedini komadi upotrebo sigurno izlizali i tako izgubili nešto od svoje prvobitne težine što je uticalo na njihovu vrednost“.¹⁴² Zamislite samo koliko su se ti „Marićevi“ krstati groševi izlizali! Podemo li od činjenice da su oni imali težinu matapana, ostavimo li po strani da su oni i po Mariću bili „dobrog kvaliteta metal“ uzmemmo li u obzir samo odnos 4:3, vidimo da su oni u toku opticaja izgubili ravn 25% svoje težine. U tome da su se ovi dinari pretvorili u obične pločice srebra, izgubivši gotovo potpuno svoje natpisne i reljefne, Marić ne vidi nikakvu teškoću. Kako je Marić spojio ove činjenice sa svojom konstatacijom, da su se ovi njegovi krstati dinari „zbog dobrog kvaliteta metal“ od kojeg su bili iskovani i veće težine vrlo dugo održali u opticaju“, nije nam jasno. Oni se održavaju u opticaju zbog bolje težine što je suprotno Grešamovom zakonu, po kome vredniji novac nestaje iz opticaja, — a primerci u opticaju su izgubili $\frac{1}{4}$ težine i postali lakša vrsta u odnosu na mletački matapan i one vrste srpskih dinara koji su imali veću težinu.

Na ovom primeru najbolje vidimo čemu vode iskonstruisani dokazi i pokušaji da se pojedine sumnijive postavke dokažu po svaku cenu. Takvo dokazivanje Marić stalno praktikuje. Tako naprimjer, on se upinje da dokaže da je Milutinova vrsta sa krstom na zastavi jedini krstati groš, uprkos činjenice da se „dinari ove vrste ne nalaze u dosad poznatim ostavama srpskog novca, sklonjenim sredinom XIV veka“. Prvo objašnjenje on nalazi u činjenici da se u svim Dinićevim arhivskim dokumentima „govori o opticaju srpskog novca u Primorju, odakle mi nisu poznate ostave iz XIV v. u kojima bi bilo i srpskog novca“. Drugo objašnjenje nalazi u tome „što je u Srbiji, kao što sam već pokazao, u vreme kada je kovan novac s natpisom na srpskom jeziku, samo on bio u upotrebi, za unutrašnja plaćanja, a ne novac s natpisom na latinskom jeziku namenjen spoljnoj trgovini“.¹⁴³ Pritom Marić zaboravlja: prvo, da je Milutin kovao novac samo sa latinskim natpisima; drugo, da je jedina ostava „Marićevog“ krstata novca nađena kod Kragujevca; treće, da su krstati groševi bili u velikoj upotrebi i na celoj srpskoj teritoriji; da se oni često pojavljaju u Kotoru, da njima vrše isplatu Ulcinjanima, Baranima i Skadranima, izražavaju dugovanja Brskovčanima i dugovi Pećana, plaća zakupnina za trg Trepču; da se u dokumentu iz 1333 godine izričito pominju krstati groševi koji su prošle godine bili u opticaju u Srbiji „qui cucurrerunt anno preterito in Sclauonia“; da Dušanovaovelja predviđa da Novo Brdo isplaćuje Hilendaru dažbine, a Hilendar daje caru određene sume u krstatim groševima, itd.

Najbolji dokaz da to nisu bili dinari namenjeni spoljnoj trgovini vidimo u činjenici da je njihova težina bila za najmanje 25% manja od venecijanskog matapana, da je njihova upotreba izazivala strašne komplikacije u trgovačkim obračunima, pošto se u svakom od njih morala uneti posebna relacija prema matapanu ili dubrovačkom dinaru, pošto nisu bili trajne postojane vrednosti.

Iz svega navedenog proizilazi da Marić uopšte nije razumeo pitanje krstatih groševa, ni Dinićeva izlaganja o njihovoj vrednosti zasnovana na bogatoj arhivskoj gradi, i da je čitava njegova teza o krstatum dinarima silom iskonstruisana i potpuno pogrešna.

Kritikujući njegove stavove utvrđili smo da su Stefan Dečanski i Dušan *nesumnjivo* kovali krstate groševe, našli smo *tri osnovne njihove vrste* i odredili *kome vladaru pripadaju*

¹⁴¹ Da su i pre 1312 godine postojali raški dinari koji su imali vrednost za $\frac{1}{4}$ manju od matapana, vidimo iz poznatog dokumenta o parnici biskupa srpskog iz 1309 godine, iz koga se vidi da je posle 1302 godine 8 groša venecijanskih odgovaralo po vrednosti 10 groša raških. — Vidi str. 73. — Po našem mišljenju to su bili Milutinovi krstati groševi, naša prva vrsta krstatih groševa (Vidi str. 86) koja se pojavljuje, već u ostavi sa juga zemlje (Dobište).

¹⁴² Marić, n. d., 71.

¹⁴³ Isto, 71—72.

¹⁴⁴ Isto, 31, 39—40.

poslednje dve. Smatramo da je i ovo važno pitanje srednjovekovne srpske numizmatike dobilo svoje rešenje.

Zadržimo se na specijalnoj grupi krstatih dinara, na kojima krunisani kralj prima krst, a natpis glasi VROSIVS — STEFAN/REX (Ljubić, Tab. IV, br. 23). Mada ovu grupu i Marić i mi dodeljujemo Stefanu Dečanskom, među nama postoje velike i bitne razlike. Marić dodeljuje ovu grupu Stefanu Dečanskom kao izuzetak, na osnovu naročitog obrazloženja, dok mi to činimo time što celu drugu vrstu krstatih dinara, koju Marić u njenom najčešćem delu daje Milutinu, dodeljujemo Dečanskom. Zato ćemo se osvrnuti na Marićevu argumentaciju i ispitati njenu realnost.

Marić dodeljuje ovu grupu Stefanu Dečanskom na osnovu tvrđenja da se na njoj ne nalazi slovo S kao skraćenica za Sanctus. Na osnovu toga Marić zaključuje da je natpis VROSIVS STEFAN odnosno po njemu natpis STEFAN VROSIVS, puno ime vladara, tj. njegova prva emisija sa punim imenom.¹⁴⁴ Sa ovom se Marićevom pretpostavkom ne bismo mogli složiti. Netačno je da S kao skraćenica za Sanctus nije prisutna na ovoj podvrsti. Svi primerci ove podvrste, kako onaj koji je nađen u ostavi iz Novih Banovaca, tako isto i 19 primeraka koje je Ljubić objavio¹⁴⁵ i 4 primerka iz naše zbirke, imaju slovo S na neuobičajenom mestu na levoj strani sveca nešto više od mesta gde se obično stavlaju oznake. Očevidno je da se radi samo o razlici u rasporedu natpisa, onako isto kao što se u dva druga slučaja, kod vrste na kojoj krunisani kralj prima krst a na naličju se nalaze krinovi (Ljubić, Tab. V, br. 3) i kod vrste na kojoj mladolik i bezbradi Dragutin prima zastavu (Ljubić, Tab. V, br. 16) ovo S pojavljuje ispred svećeve glave pri vrhu drške zastave desno.¹⁴⁶

Čak iako pretpostavimo da slovo S potpuno otsustvuje, to ne daje Mariću za pravo da ime svetitelja pretvara u ime kralja. Kao dokaz da kod dinara tipa matapania, bez S kao skraćenice za *Sanctus*, ime Stefan sa desne strane novca ne označava kralja, navodimo brojan Dragutinov novac s kraljem koji prima zastavu na kome to S ne postoji.¹⁴⁷ Ista se stvar često susreće kod treće vrste krstatih dinara, koje Marić dodeljuje Stefanu Dečanskom, a mi Dušanu, kod novaca sa krunisanim kraljem koji prima krst.¹⁴⁸ Natpis Stefan Stefan kao naziv kralja bio bi besmislen.

Marić i dalje razvija svoju postavku. On zaključuje: da pretstava svetitelja na licu „nema nikakve veze s pretstavom sv. Stefana, čiji je stalni atribut kationica,” tj. da na srpskom novcu uopšte nije pretstavljen sv. Stefan; da natpis Stefan s desne strane novca pretstavlja sastavni deo kraljevog imena; da na prvim emisijama srpskog dinara „sv. Stefan nije bio ni pretstavljen ni spomenut”, tj. da one nisu imale to S. već da je ono došlo kasnije; da je S. ispred kraljevog imena stavljanu samo zato da bi se postigla sličnost sa mletačkim matapanom, pošto je to moglo „biti od uticaja na prijem” ovog dinara; da je prvi novac Milutina, Dragutina i Stefana Dečanskog isto tako bio bez ove oznake, ali da su kasnije i oni stavljali ovo S.¹⁴⁹

Pogledajmo da li je zaista ovo S. moglo da utiče na prijem srpskog dinara. Kakvu bi svrhu imalo to S kad ostali deo natpisa ne bi bio istovetan sa mletačkim? Ko ne ume da čita, za njega je svejedno da li to S — postoji. Ko ume da čita, on zapaža i druge delove natpisa koji ne postoje na mletačkom novcu, natpis Rex umesto Dux, ime *Vrosivs*, umesto imena dužda, ime Stefan umesto M. Veneti, sa kojima se ovaj novac mnogo bitnije razlikuje od mletačkog. S druge strane, ako bi natpis bez S., VROSIVS-STEFAN/REX, označavao puno ime kralja, šta bi trebalo da znači natpis STEFAN — STEFAN/REX. Isuviše je naivno Marićovo tumačenje da je u ovom slučaju to ime kralja dvaput ponovljeno¹⁵⁰.

Pošto Marićeva argumentacija ima dalekosežne posledice, u datom slučaju ona treba da „obrazloži“ Marićeve tvrdjenje da kod jedne te iste vrste novca natpis VROSIVS — S. STEFAN/REX označava Milutina, a VROSIVS STEFAN/REX sa spuštenim slovom S. Stefana

¹⁴⁵ Ljubić, n. d., 54—55, vrsta VI, br. 3—21.

¹⁴⁶ Uzgred napominjemo da se kruna specifičnog oblika, na koju se Marić poziva kao na dopunski argumenat za svoju tezu (Marić, n. d., 58), naveliko pojavljuje kod normalnih primeraka iste vrste, pa čak i kod Dragutinovih i Vladislavljevih dinara sa ciriličkim natpisom. Kasnije, za vreme Dečanskog i Dušana kraljevske krune dobijaju otvoreni oblike, ali ne uvek, ni kod svih vrsta.

¹⁴⁷ Napominjemo da ovaj novac ne pripada prvim Dragutinovim emisijama, emisijama bez krupnih oznaka. Od 10 različitih primeraka iz naše zbirke, 7 imaju krupne znakove na licu pored drške zastave u dnu. Kod Ljubića postoji i jedan primerak ove vrste sa slovima u naličju. — Ljubić, Vrsta IV/V, br. 2.

¹⁴⁸ Naprimer ostava iz Novih Banovaca, br. 12 i 17.

¹⁴⁹ Marić, n. d., 74.

¹⁵⁰ Isto, 74.

¹⁵¹ Numizmatičar br. 1 (sa braon koricama), 32. Kod nesrpskog novca ima slučajeva kada se na desnoj strani lica nalazi ime vladara — bez slova S. — a svetac ipak ima nimbus.

Dečanskog, zapitajmo se da li je lice koje predaje krst stvarno nekakav svetac. Činjenica da figura na desnoj strani novca nosi svetiteljski nimbus potpuno objašnjava prisustvo i značaj slova S. kao skraćenice od *Sanctus*. Uostalom, postoje i analogni slučajevi sa mletačkim novcem kod koga je pretstavljen sv. Marko, sa bugarskim novcem kod koga je tu pretstavljen sv. Đorđe¹⁵¹. Ubacivanje slova S. na neuobičajenim mestima, ispred glave, i dole kraj drške zastave, ide u prilog tome da sporna figura pretstavlja sveca. Dokaz da je na srpskom novcu tipa matapania pretstavljen sv. Stefan nalazimo na kraljevskim i carskim pečatima. Jedan od takvih natpisa glasi: Свети Стефанъ Првомученикъ и архидиякъ¹⁵². Što se tiče kacionice, sv. Stefan je ponekad pretstavljen i bez nje. Uostalom, čak i u slučaju da lice koje predaje krst ili zastavu kralju nije sv. Stefan, to ne znači da se ne radi o svecu, pošto bi to mogao da bude Stevan Prvovenčani, od koga dolazi kraljevska vlast.¹⁵³

D. Dinari s pretstavom kralja koji sedi i drži mač i natpisom Стеван Кралъ и Stefan Rex, Marić menja i Ljubićevu klasifikaciju dinara sa pretstavom kralja koji sedi i drži levom rukom, na kojima piše СТЕФАН-б КРАЈЛЬ (Slika br. 12) ili STEFA-n REX (Slika br. 13). Obe ove vrste Ljubić je pogrešno pripisao Dragutinu. Ovo dodeljivanje osporavali su u jednom ili oba slučaja, pored Marića, i mnogi drugi numizmatičari, pisci studija i sakupljači.

Težište Marićeve argumentacije leži na tome da po Ljubićevoj klasifikaciji Stefan Dečanski nema novac sa latiničkim natpisima a Dušan sa ciriličkim. Marić pokušava da uspostavi kontinuitet ciriličkih i latiničkih natpisa, kao i kontinuitet vrste sa kraljem u sedećem stavu koji drži mač. U vezi sa tim Marić kaže: „Kralj Milutin je kovao novce s latinskim natpisom i, izuzetno, s natpisom na srpskom i latinskom jeziku, zbog čega treba očekivati da i njegov naslednik, bar u prvim emisijama svoga novca, zadrži tip svoga prethodnika onako kao što su radili rimski carevi i kao što je bio slučaj kod kraljeva Dragutina, Milutina i Vladislava“. Marić se na tome ne zadržava. On produžuje: „S druge strane, opet, ako je Dečanski kovao novce s natpisom na srpskom, iz istih razloga ni kralj Dušan nije mogao odmah, na početku vlade izmeniti tip i jezik natpisa na novcu i kovati samo dinare koji se ni u čemu ne naslanjaju na novac njegovih prethodnika. Prema tome, među novcima koje je Ljubić pripisao drugim vladarima nalazi se i novac Stefana Dečanskog i Dušana koji on nije umeo pravilno odrediti“.¹⁵⁴

Kako uspostaviti sve ove kontinuitete kada po Marićevim koncepcijama natpis СТЕФАН-б КРАЈЛЬ pretstavlja skraćenje natpisa СТЕФАН ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЭТН, i treba da pripadne Dečanskom. U tom slučaju Dušan ostaje bez ciriličke vrste. S druge strane sporna vrsta sa natpisom STEFA-n REX pretstavlja latinički pandan prve vrste i nju „treba“ dodeliti Stefanu Dečanskom da bi se postigao kontinuitet.¹⁵⁵

Na toj osnovi Marić dodeljuje obe sporne vrste jedno времено dvojici raznih vladara, Stefanu Dečanskom i Dušanu. Napominjemo da u potrazi za kontinuitetom Marić dodeljuje jednovremeno ovoj dvojici vladara i jednu treću vrstu, novac sa šlemom i natpisom MONITA REX STEFA. Kontinuitet pretstava i ciriličkih i latiničkih natpisa interesantna je pojava kada proizlazi iz utvrđenih činjenica, ali ne i onda kada se taj kontinuitet uspostavlja po svaku cenu.

U jednom delu svoje argumentacije Marić koristi i dokaze koje je Rendeo naveo. Rendeo je našao da između novaca sa kraljem u sedećem stavu na kojima piše СТЕФАН-б КРАЈЛЬ i novaca sa istom pretstavom na kojima piše СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТН, a koji sigurno pripadaju Stefanu Dečanskom, postoji velika sličnost. Na toj osnovi Rendeo dodeljuje novac sa natpisom Стефанъ Краль Stefanu Dečanskom. Jednovremeno se Rendeo poziva i na povelje, gde se Stefan Dečanski potpisuje sa „АЗб СТЕФАНЬ КРАЈЛЬ“¹⁵⁶.

Pogledajmo sve činjenice koje uslovjavaju ispravku Ljubićeve klasifikacije i omogućuju pravilno dodeljivanje spornih vrsta. Da sporni novac ne pripada Dragutinu govore sledeće činjenice:

Do danas su objavljene tri ostave koje sadrže novac Dragutina: veronska ostava, ostava sa juga zemlje i kragujevačka ostava. Ova poslednja obuhvata i poslednju emisiju Dragutina.

¹⁵² Ljubić, n. d., 76, 83, 87, i 140; A. Ivić: Stari srpski pečati i grbovi, Novi Sad, 1910, str. 26—27.

¹⁵³ Napominjemo da postoji izvesna sličnost između ovog mišljenja i postavke Čremošnika, po kojoj natpis STEFAN — VROSIVS/REX bez slova S. kao skraćenice za Sanctus označava dva vlađaoca suvladara, Milutina i Dragutina. — Čremošnik: „Razvoj“... 28—29. U ovom objašnjenju Čremošnik ne obraća dovoljno pažnje pitanju svetiteljskog nimbusa.

¹⁵⁴ Marić, n. d., 51.

¹⁵⁵ Isto, 53.

¹⁵⁶ I. Rendeo: Nalaz u Klopču, Numizmatika V, 28.

novog novca. Pa ipak, ni u jednoj od njih nema ni jednog primerka osnovnih spornih vrsta pa čak ni jednog primerka sličnih vrsta dinara sa kraljem u sedećem stavu koji drži mač. (Ljubić, Tab. VI, br. 14; Marić, Tab. XL, br. 5—6). To znači da je sav taj novac kovan posle Dragutinove smrti. U přilog tvrđenja da sporni novac ne pripada Dragutinu išlo bi i to da je u ostavi iz Klopča nađen zajedno sa dinarima Stevana Kotromanića (1322—53), koji je počeo da vlada 6 godina posle Dragutinove smrti, a za vreme Stefana Dečanskog i Dušana, jedan sporni dinar sa natpisom Стеванъ Кралъ „vrlo lep, odlično sačuvan“.¹⁵⁷

Dakle, kao vladari kojima se mogu dodeliti ove dve sporne vrste novca dolaze zaista u obzir samo Stefan Dečanski i Dušan. Pa ipak, da li je moguće dodeliti jednu te istu vrstu dvojici vladara, kako to Marić čini? U početku, kada su pretstave na novcu bile jedne te iste (gologlav kralj prima zastavu), kada su one pretstavljale kopiju mletačkog matapanja, tj. imale nekakav ikonografski karakter, takvo dodeljivanje imalo bi opravdanja, kad, poređ svega toga, dva vlasta imaju isto ime, kao što je bio slučaj sa Urošem I i Milutinom. Zapitajmo se da li ovakvo dodeljivanje jedne te iste vrste dvojici vladara ima smisla kada već postoje razne pretstave na novcu (kralj prima amblem od sveca, kralj stoji, kralj sedi, šlem), kada se pojavljuju razlike u kompoziciji natpisa, (VROSIVS S. STEFAN/REX; STEFAN REX; MONETA REGIS STEFANI; СТЕФАН РАБЬ...; MONETA VLADISLAV; СТЕФАН ВЛАДИСЛАВ, СТЕФАН ВУРОШ КРАЈИХ ТРЕТ), kada se pojavljuju i razlike u označavanju kraljeve vlasti (kralj prima zastavu sa krstom ili bez krsta na dršci, kralj prima krst, gologlav kralj, kralj sa krunom, kralj sa skiptrom, kralj sa skriptom i mačem, kralj sa skiptrom i kuglom), da li je i tada moguće da dva vlasta imaju potpuno identičan novac? Jasno je da to ne dolazi u obzir, pošto svaki vladac želi da se zna da je to njegov novac. Novi kralj menja natpise, pretstave ili oznake, da bi se njegov novac razlikovao od novca prethodnog kralja. Ako u rimskoj i srpskoj numizmatici postoji izvestan kontinuitet tipova natpisa se menjaju. Uostalom, to i Marić zastupa u normalnim slučajevima, kada kaže da novi vladari u početku svoje vlade stavlju puna imena.¹⁵⁸ Zašto on ne ostaje dosledan, i otstupa od toga u spornom slučaju? Elemente ovakve promene susrećemo još kod Milutina, kod koga se i po Mariću na početku njegove vlade pojavljuje vrsta sa kruštanim kraljem koji prima krst i sa krunovima na naličju, a po nama i vrste sa kraljem u sedećem stavu.¹⁵⁹ Kod Dragutina i Vladislava II menja se ime, kod Stefana Dečanskog nastupaju znatne promene i po našoj i po Marićevoj klasifikaciji. Zašto bi Dušan prestavljao izuzetak i dozvolio da se njegov novac ne razlikuje od novca njegovog oca? Uostalom, i posle Dušana svaki novi vladar uvodi nove pretstave, oblike ili natpise na novcu. Logično bi bilo da i Dušan u nečemu menja stare vrste koje prihvata.

U prilog promene navedenih elemenata ide i činjenica da je Dušan bio na početku svoje vlade mladi kralj u Primorju, što je nesumnjivo uslovilo određene razlike na njegovom novcu, prema novcu njegovog oca. Drugim rečima, da je u samom početku imao novac koji se razlikovao od novca njegovog oca¹⁶⁰ Zašto bi onda kasnije odustao od razlika?

Kako je Marić mogao da ovu spornu vrstu bez ikakvih vidljivih razlika dodeli dvojici vladara, kad u vezi sa drugim vrstama zastupa tezu da je na novcu tog vremena prestatvlen kraljev portret?¹⁶¹ Da nije zato i prihvati stanovište, da likovi na navodnom „tipu robertina“ prestatvaju izuzetak od ranije njegove postavke?¹⁹²

Ako sporne vrste ne pripadaju dvojici vladara jednovremeno, kome ih od njih treba dodeliti? Na ovo pitanje dobijamo odgovor u natpisu koje sporne vrste nose. One ne pripadaju Stefanu Dečanskom pošto se njegovo puno ime Stefan Uroš skraćuje na novcu samo kao *Vrosivs*.¹⁶³ One pripadaju kralju Dušanu, pošto se kod ovog vladara uvek pojavljuje samo ime Stefan.

Radi jasnoće našeg daljeg izlaganja napominjemo da na istoj osnovi dodelujemo Stefanu Dečanskom i dve ređe vrste dinara na kojima kralj sedi i drži mač a natpisi glase VROSIVS REX (Slika br. 9) i M REGI VROSII (Slika br. 10), ali koje su dosad bile dodeljivane Milutinu, prva od strane Ljubića, a druga od strane Marića.

Pogledajmo šta o tom pitanju nalazimo u arhivskim dokumentima. M. Dinić je u svojoj raspravi o krstatiim groševima već utvrdio da se u testamentu jednog trgovca koji je umro 1348 godine pominju stari rudnički groševi sa mačem „grossi dela spada antis de Rudnicho“. Uzmemo li u obzir utvrđenu relaciju između krstatih i rudničkih groševa,¹⁶⁴

¹⁵⁷ M. Vego: Nalaz bosanskog novca u selu Klopču kod Zenice, Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, 1951, 324, Tab. I.

¹⁵⁸ Marić, n. d., 15, 40, 53, 56.

¹⁵⁹ Vidi str. 82, 84, 98—99.

¹⁶⁰ Po našem mišljenju to je bio novac sa šlemom.

¹⁶¹ Vidi str. 78—79.

¹⁶² Marić, n. d., 23.

¹⁶³ Vidi str. 87.

¹⁶⁴ Vidi str. 88.

našu podelu najbrojnijih srpskih dinara iz vremena kraljevstva po težini¹⁶⁵ ovaj podatak i sve dosad izloženo o datiranju ove vrste dinara, postaje jasno da su stari rudnički dinari sa mačem istovetni sa mnogobrojnom vrstom Stefana Dečanskog koja nosi natpis СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТН (Slika br. 8) i našom spornom isto tako vrlo brojnom vrstom koja nosi natpis СТЕФАНЬ КРАЛЬ (Slika br. 12). Testamenat lica umrlog 1348 godine može se odnositi kako na prvu vrstu koja je kovana negde između 1321—1331 godine, tako isto i na drugu vrstu kovanu negde između 1331—1345 godine. Dinić ispravno vezuje rudničke groševe koji se pominju 1329 godine za prvu od ove dve vrste, za dinare Stefana Dečanskog.¹⁶⁶ Istog karaktera bili bi i rudnički groševi koji se pominju 1323 godine¹⁶⁷ Rudnički dinari u kojima se godine 1333, u četiri različita dokumenta, predviđa isplata duga, a koji se pominju godine 1337, u toku jedne parnice za označavanje iznosa duga.¹⁶⁸ bili bi ova druga vrsta, kralja Dušana.

Zadržimo se na ostavama koje sadrže ove rudničke dinare sa mačem. Prva od njih to je ostava iz Žabara. (Na severoistoku od Rudnika, u blizini ove kovnica). U njoj je pored dva novca sa kraljem u sedećem stavu koji drži mač (Vrsta nepoznata kod Ljubića; Marić, Tab. XL/XLI, br. 5—6), nađeno i 46 drugih dinara sa istom pretstavom. Od njih 18 imaju nesporan natpis СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТН (Slika br. 8), 22 pripadaju spornoj vrsti, sa natpisom СТЕФАНЬ КРАЛЬ (Slika br. 12) a 4 drugoj, sa natpisom STEFA-n REX. (Slika br. 13)¹⁶⁹ Pogledamo li pažljivije ovu ostavu, primećujemo da svi dinari koje nalazimo u njoj imaju pretstavu kralja u sedećem stavu koji drži mač, a da glavne vrste dinara koje su u njoj zastupljene pripadaju dinarima prve grupe najbrojnijih vrsta kasnijih srpskih dinara iz perioda kraljevstva¹⁷⁰ težim rudničkim dinarima. Uostalom i preostala vrsta dinara na kojoj stoji natpis M REGI VROSII (Slika br. 10), čiji primerak iz ove ostave teže 2,18 i 1,90 gr. (Naš primerak teži 2,40 gr.), spada po našem mišljenju u rudničke dinare.

Da li svi ovi rudnički dinari moraju da pripadaju istom kralju? To ne mora da bude. Dešava se da jedna ostava obuhvata novac dva različita vladara koji se slete.¹⁷¹ Pa ipak, Marić dodeljuje sve primerke ostave iz Žabara, sem pomenute izuzetne vrste, Stefanu Dečanskom. Obe sporne vrste koje u tekstu studija dodeljuje jednovremeno Stefanu Dečanskom i Dušanu, ovoga puta u celosti daje Stefanu Dečanskom.¹⁷² Zašto on tako postupa, nije nam jasno. Sa naše strane mi smatramo da nema nikakvih zapreka da se ovi dinari dodele delimično Stefanu Dečanskom a delimično Dušanu, razume se ne da se dodeli jedna te ista vrsta obojici vladara, kako to Marić zastupa, već da se određene vrste vežu za prvog a neke druge za sledеćeg vladara. Po našem mišljenju u ovoj se ostavi nalaze 22 rudnička dinara Stefana Dečanskog (2 sa natpisom M REGI VROSII i 12 sa natpisom СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТН i 26 rudničkih dinara kralja Dušana, 4 STEFA-n REX i 22 sa natpisom СТЕФАНЬ КРАЛЬ).¹⁷³ Činjenica da tri Dušanove varijante spadaju u najbrojnije varijante ostave, pokazuje da su to stvarno poslednje emisije.¹⁷⁴

Što se tiče kasnijih ostava, sporne vrste rudničkih dinara nalazimo još samo u ostavi iz Novih Banovaca, po jedan komad od obe glavne sporne vrste. Uzmemo li u obzir da je ostava sa početka carstva, da je u njoj po našoj klasifikaciji, zastupljen uglavnom samo Dušan,¹⁷⁵ da je Dušan kraljevao čitavih 15 godina posle preuzimanja prestola od Stefana

¹⁶⁵ Vidi str. 86.

¹⁶⁶ Marić, n. d., 97.

¹⁶⁷ Rešetar 470; Monumenta X, str. 130.

¹⁶⁸ Istoriski zapisi VI, sv. 1, str. 276; Dinkić n. d., 96.

¹⁶⁹ Marić, 235—248.

Napominjemo da Marić ne vrši analizu ove ostave, mada na jednom mestu, govoreći o ovom pitanju, uzgred pominje: „Sastavi nekih ostava pomažu nam da i u ovom slučaju dođemo do pravilnog rešenja“ — Marić, n. d., 51.

¹⁷⁰ Vidi str. 86.

¹⁷¹ Takvi su naprimer bili slučajevi sa ostavama u Malom Bonjincu, koja obuhvata vreme dvojice vladara kao i sa još neobjavljenom ostavom iz Prokuplja ili objavljenim nalazom bosanskog novca iz Ribića — Ć. Truhelka: Der Bosnische Münzenfund von Ribić, Wien, 1909.

¹⁷² Marić, n. d., 235 238, 243—251.

¹⁷³ U pogledu raspona ostave, on se nešto smanjuje. Dok bi se po Marićevoj klasifikaciji protezao na 2, odnosno 3 vladara, po našoj, obuhvata samo 2 vladara.

¹⁷⁴ Padi se o varijantama br. 14 i br. 12 vrste sa natpisima СТЕФАНЬ КРАЛЬ, od koje ima 14, odnosno 5 primeraka i varijanti br. 13 vrste sa natpisom STEFA-n REX, od koje ima 4 primeraka.

¹⁷⁵ Sa izuzetkom jednog Dragutinovog dinara sa zastavom, jednog krstatatog groša Stefana Dečanskog i 4 dinara sa šlemom i natpisom VROSIVS STEFAN Dušanovog sina Uroša.

Dečanskog, čak i ako ne računamo vreme kad je bio mladi kralj, dodeljivanje ova dva istrošena komada kralju Dušanu ne povlači nikakve teškoće.¹⁷⁶ Sada, kad smo izneli osnovne razloge za našu klasifikaciju spornih vrsta, pogledajmo da li i druge okolnosti idu u prilog ovakvom rešenju.

Sličnost između vrste sa natpisom СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТ и vrste sa natpisom СТЕФАН-Ь КРАЛЬ nije tako velika kao što je Rendeo podvlači. Što se tiče vrste sa natpisom STEFA-n REX ona se stilski razlikuje od obe prednje vrste. Postoјanje istih slovnih oznaka kod ove dve vrste, na šta se Rendeo isto tako poziva,¹⁷⁷ nije nikakav dokaz o pripadnosti sporne vrste Stefanu Dečanskom, pošto se najčešće vrste oznaka nalaze ne samo na spornim vrstama novca već i na Dušanovom novcu. Tako naprimjer, b-r se nađazi na Dušanovom kotorskom novcu Grupu N-G, tako tipičnu za sporne vrste, susrećemo kod Dušanove nesporne vrste sa natpisom STEFANVS DEI GR REX i kod njegovog carskog novca, dok je uopšte nema kod nesporne vrste Stefana Dečanskog, itd. Usto, oznake, koje susrećemo pod kraljevim nogama kod nesumnjive vrste Stefana Dečanskog, nikada ne nalažimo kod naše dve sporne vrste.

Sem toga, ovim dodeljivanjem popunjaje se jedna praznina, u pogledu čiriličkih natpisa i rudničke vrste sa mačem u toku četrnaestogodišnjeg perioda Dušanovog kraljevstva. Samim tim, otpadaju svi pokušaji da se ovaj kontinuitet ostvari veštačkim putem, naprimjer, dodeljivanjem istih vrsta dvojici vladara. Bez dodeljivanja sporne vrste sa natpisom СТЕФАНЬ КРАЛЬ (Slika br. 12) Dušan nastala bi neobična situacija da su Dragutin, Vladislav II i Stefan Dečanski kovali novac sa čiriličkim natpisom, a da Dušan, u čije doba kraljevina dostiže svoj najveći razvitak, nema takvih vrsta. Našom klasifikacijom i Stefan Dečanski dobija rudničke dinare sa latinskim natpisima. To su pomenute vrste sa natpisima VROSIVS REX (Slika br. 9) i M. REGI VROSII (Slika br. 10)¹⁷⁸

Na kraju ovog izlaganja treba postaviti jedno pitanje. Zašto su kod rudničkih dinara sa mačem latiničke vrste rede i malobrojnije u odnosu na čiriličke? To može da proizade i iz činjenice da su kovane u Rudniku. Pošto se ova kovnica nalazila u čisto čiriličkoj zoni, a ove su vrste bile namenjene ograničenom delu državne teritorije na kojoj je latinski jezik bio u upotrebi, njihove emisije mogle su iz tog razloga biti relativno ograničene.¹⁷⁹

Iz svega navedenog izlazi da su ovaj novac dodelili pogrešnom vlastaocu, ne samo Ljubić, već isto tako i Marić a u jednom slučaju i Rendeo. Jedino pravilno dodeljivanje teških rudničkih groševa sastoji se u tome da se Stefanu Dečanskom dadu pored poznatih dinara sa natpisom СТЕФАНЬ ОУРОШЬ КРАЛЬ ТРЕТ i vrste sa natpisom VROSIVS REX i M REGI VROSII, a Dušanu vrste sa natpisom СТЕФАН-Ь КРАЛЬ i STEFA-n REX.¹⁸⁰

Zadržimo se na rudničkim dinarima nezavisno od Marićevih postavki.

Uporedimo li rudničke i krstate groševe grupisane po vladarima kojima ih dodeljujemo i uzimajući pri tom samo najbrojnije čiriličke vrste prvih, vidimo da je jedan rudnički groš pretstavlja u odnosu na težinu krstatog groša; u vreme Stefana Dečanskog 1.162 te težine u vreme kralja Dušana 1.194 te težine. Podemo li od činjenice da su u Dinićevom dokumentu iz 1333 godine obe stranke prihvatile da rudnički groš pretstavlja po vrednosti 1,186 krstatog groša¹⁸¹ vidimo da i u našem slučaju postoji gotovo isti takav odnos sa tako malim otstupanjima od 0,7 odnosno 2% da se praktično može zanemariti. Sve ovo pokazuje da je odnos rudničkog i krstatog groša bio stabilan.¹⁸²

¹⁷⁶ Napominjemo da i u ovom slučaju Marić dodeljuje iz nama nepoznatih razloga ova sporna komada samo Stefanu Dečanskom. — Marić, n. d., 251 i 259.

¹⁷⁷ Numizmatika V, 28.

¹⁷⁸ Napominjemo da primerak sa prvim natpisom iz naše zbirke teži 2,00 gr., te zato težina od 1,64 gr. kod Ljubića ne mora da bude tačna i da odgovara prosečnoj težini vrste. Već smo napomenuli da su individualna otstupanja bila vrlo velika.

¹⁷⁹ U vezi sa ovim pitanjem treba podvući da se sporna vrsta sa natpisom STEFA-N REX (Slika br. 13) više razlikuje od ostalih ne samo po retkosti i po relativno većoj istrošenosti već i po boji metala, tehnički i stilu. Nadajmo se da će kvantitativne hemiske analize metalu objasniti ovu pojavu, pošto će nam pružiti odgovor na pitanje odakle potiče metal ovih dinara.

¹⁸⁰ Napominjemo da se rudnički dinari sa mačem Stefana Dečanskog i kralja Dušana odlikuju od mnogih drugih vrsta srpskih dinara ne samo po težini i obimu već i po kvalitetu metala. Već na prvi pogled primećuje se da se radi o beljem metalu, o metalu veće čistoće. Specijalno se to ističe kod brojne vrste kralja Dušana sa natpisom СТЕФАН-Ь КРАЛЬ. Zasada se zadržavamo samo na ovoj vizuelnoj i površnoj konstataciji, ostavljajući ovo pitanje za kasnije, kad se budu izvršile potrebne hemiske nalize.

¹⁸¹ Vidi str. 88.

¹⁸² Napominjemo da praktična otstupanja od ugovornog odnosa vrednosti ne postoje, uprkos toga što smo uzeli u obzir samo težinu ali ne i kvalitet metala. Što se tiče izliza-

Postavimo pitanje da li su utvrđeni rudnički dinari sa mačem bili prvi dinari koji se po svojim bitnim obeležjima mogu nazvati rudnički. Pošto je Dragutin bio vladar koji je u prethodnom periodu dugo držao Rudnik, nama izgleda da bi bilo logično da se među njegovim novcem i novcem njegovog sina potraže dinari koji bi po svojoj težini odgovarali ovoj vrsti. Vratimo se na najbrojnije vrste kasnijih srpskih dinara veće težine. Pored dinara sa mačem u prvoj grupi, u grupi teških dinara susrećemo i dinare Dragutina i Vladislava II sa ciriličkim natpisima, obe vrste koje sadrže naziv РАБЬ.¹⁸³ Pogledajmo da li se i ovi dinari, mada nemaju mača, mogu uvrstiti u rudničke dinare. Po sopstvenoj prosečnoj težini 2,07 i 2,00 gr. svaki od njih odgovara najtežoj vrsti rudničkog dinara sa mačem, ciriličkom dinaru Stefana Dečanskog koji ima 2,01 gr. Njihov odnos prema krstatim dinarima, savremene, Milutinove grupe iznosi kod Dragutinovog dinara 1,197 a kod dinara Vladislava II 1,156. Ostupanja odnosa težine ovih dinara od odnosa vrednosti između rudničkih i krstatih groševa koji se pominje u dokumentu iz 1333 godine iznosi samo 0,9, odnosno 2,8%, što znači da bi po težini i ovi dinari mogli da se ubroje u rudničke.

U prilog teze da je poslednja vrsta Dragutinovog dinara sa natpisom СТЕФАН РАБЬ... (Slika br. 4) prva vrsta rudničkog dinara, a da se u ovoj vrsti ubrajaju i svi dinari Vladislava II, išla bi činjenica da oni odgovaraju po svom obimu i ciriličkim natpisima, potpuno sigurnim rudničkim vrstama, najbrojnijem novcu Stefana Dečanskog i kralja Dušana sa mačem. Usto treba podvući da se ovi dinari po svom obimu razlikuju od najvećeg dela a po ciriličkim natpisima od svega ostalog savremenog srpskog novca.

Još jedna važna činjenica ide u prilog naše teze. Termin, „krstati groševi“ pojavio se već 1312 godine.¹⁸⁴ mnogo pre rudničkih dinara sa mačem. Pošto on u kasnijoj periodi označava dinare koji imaju različitu težinu od rudničkih, nije isključeno da ovaj termin već 1312 godine ukazuje na postojanje takvih dinara, da se već tada pojavljuje kao pojam koji im je suprotan. U prilog teze da su rudnički groševi postojali i pre krstatih govori i činjenica da najstariji pomen rudničkog groša, iz 1323 godine „ypp LX den gross de Rudinico“¹⁸⁵ ne pominje mač. To znači da je pojam rudničkog groša postojaо i pre te vrste novca da je menjao obeležje. U protivnom slučaju novac bi bio nazvan po vidljivoj oznaci a ne po oznaci koja se ne da lako zapaziti. Rudnički groš sa mačem pominje se tek 1348 godine kada se govori o starim rudničkim groševima, verovatno s obzirom na postojanje različitih tipova:¹⁸⁶

Iz svega ovog izlazi da je rudničke groševe počeo da kuje Dragutin. Njegova slednja emisija srpskog novca — dinar sa natpisom СТЕФАН РАБЬ... (Slika br. 4), za koji je Marić ispravno rekao da je to Dragutinova poslednja emisija.¹⁸⁷ bila je ustvari i prva emisija rudničkog dinara. U istoj kovnici kuje i Dragutinov sin Vladislav II. Prva vrsta rudničkih dinara sa mačem bili su dinari Stefana Dečanskog sa natpisom СТЕФАН ВОРОШ КРАЉ ТРЕЋИ (Slika br. 8)¹⁸⁸ Ovakvu vrstu kuje i kralj Dušan.

Pogledamo li sve ove rudničke dinare, vidimo da su to uglavnom ciriličke vrste. Pojava cirilice na srpskom novcu, i njeni široko uvođenje u takvu upotrebu, vezano je uglavnom sa rudničku kovnicu.¹⁸⁹ Treba podvući da se baš ovi rudnički dinari po svojoj težini približuju venecijanskom matapanu, mada nose ciriličke natpise, što nije slučaj sa krstatim dinarima koji nose latinske natpise. Iz ovoga se isto tako vidi da emisije novca sa ciriličkim i latinskičkim natpisima nisu bile zavisne od „svetskih tržišta“.

Što se tiče rudničkih dinara, koji se pominju 1358 i 1367 godine, u ovo pitanje zasad nećemo ulaziti. Usled velikih promena vrednosti i težine srpskog dinara posle Dušanovog proglašenja za cara, a specijalno posle njegove smrti, i umnožavanja vrsta novca biće veoma teško, ako ne i nemoguće, utvrditi koji je sve novac kovan u ovoj kovnici. Verovatno je da se u prvom slučaju ne radi o Dušanovom carskom novcu, pošto se govori o

nosti komada na kojima smo izračunavali ovaj odnos, ona je približno ista kod svih uzetih vrsta.

¹⁸³ Vidi str. 86.

¹⁸⁴ Dinić, n. d., 87.

¹⁸⁵ Monumenta X, str. 130.

¹⁸⁶ Jasno je da će tek hemiske analize dati definitivan odgovor na ovo pitanje.

¹⁸⁷ Marić, n. d., 17.

¹⁸⁸ Pretstava kralja koji je u nekakvoj pancirnoj košulji i drži mač i ima izvestan zastrašujući izgled, odudara od svih dosadašnjih vrsta srpskog dinara. Po našem mišljenju to su prvi srpski dinari sa vojničkim obeležjima. Stari Dragutinovi dinari sa mačem nemaju takvo ratničko obeležje. Kralj je gologlav u običnoj haljinji, na nekim primercima sa dekolatom. Čitav je stil miran. Na njima je mač samo izraz kraljevskog dostojanstva.

¹⁸⁹ Da li se neka slovna oznaka na naličju ili poznati natpis ВОРОШ (Ljubić, Tab. IV, bp. 7) na naličju jedne Milutinove vrste pojavio eventualno i pre rudničkih dinara, nema neku osobitu važnost.

jednoj i po libri „grossi de Rudinicho antisi“¹⁹⁰ što ukazuje da se radi, o novcu van prometa. U drugom slučaju,¹⁹¹ izgleda da su u pitanju bili dinari novih emisija.

E) Kraljevski novac sa šlemom. Obe velike vrste kraljevskog novca sa pretstavom šlema na licu, kako onu sa natpisom STEFANVS DEI GRA REX (Slika br. 14), tako isto i onu sa natpisom MONITA REX STEFA (Slika br. 15), Ljubić je dodelio kralju Dušanu. Marić menja Ljubićevu klasifikaciju i drugu od pomenutih vrsta jednovremeno dodeljuje dvojici vladara, Stefanu Dečanskom i kralju Dušanu.¹⁹²

Prva vrsta nikako ne bi mogla da bude mlađa od druge, kako to Marić tvrdi. Njena prosečna težina veća je od prosečne težine druge vrste, a poznato je da je težina srpskog dinara opadala. Kod Ljubića taj odnos iznosi 1,65: 1,41 gr.¹⁹³ a u ostavi iz Novih Banovaca 1,63:1,49¹⁹⁴ Pri tome treba podvući da su u ovoj ostavi primerci prve vrste izlizaniji¹⁹⁵ što je ne samo uticalo na težinu već samo po sebi ukazuje na starost prve vrste. Iz ove ostave vidimo da su se ove dve vrste pojavile bar u približno isto vreme, pošto je prva vrsta zastupljena sa 44 primeraka, a druga, koja je pretstavljena sa većim brojem varijanata, broji 119 primeraka. Da je prva vrsta starija, potvrđuju i ostava iz Belova koja pored Dušanovog carskog novca sadrži sedam primeraka druge vrste a *ni jedan primerak prve*¹⁹⁶ kad bi prva vrsta bila mlađa, ona bi besumnje, pošto se radi o brojnoj vrsti, bila zastupljena u ovoj ostavi¹⁹⁷ Prva vrsta bila bi starija i po samom natpisu koji u prevodu glasi „Stefan ryo milosti božjoj kralj“, pošto se kompletnejši natpis stavљa na početku nove vladavine.

Dopunski argument u prilog dodeljivanja sporne vrste Dušanu leži u činjenici da se samo na Dušanovom novcu, i to samo na njegovom novcu sa latinskim natpisima pojavljuju na mesto jedne ili obe slovne oznake kru nisanе glave. Njih ima i na nekim varijantama ove vrste.¹⁹⁸ Dodamo li uz sve to, da se ime Stefan Uroš skraćuje u numizmatici kod vladara koji imaju oba imena na VROSIVS, da sigurna vrsta novca Stefana Dečanskog sadrži ime Uroš, a da se na svim poveljama i svem novcu Dušanovo ime pojavljuje isključivo kao Stefan, vidimo da obe brojne vrste novca sa šlemom pripadaju kralju Dušanu.

Osnovni razlog za Marićevog pogrešnog opredeljenje kraljevog novca sa šlemom bila je vrsta koja nosi natpis STEFAN VROSIVS. (Ljubić, Tab. IX, br. 9). Ova se vrsta dosad pojavljivala u ograničenom broju primeraka. Ljubić je dao podatke u svemu za četiri primeraka, a u ostavi iz Novih Banovaca nađene su samo tri njene varijante sa četiri primerka ukupno.¹⁹⁹

Kome pripada ova vrsta koja se nalazi zajedno sa Dušanovim carskim novcem? Na osnovu natpisa koji nalazimo na njoj da se zaključiti da ona pripada Urošu, Dušanovom sinu. Izuvez Dragutinovog novca sa vladarom koji стоји i novca Vladislava II, ovo je jedina vrsta novca pre Dušanove smrti na kojoj ne nalazimo nikakvo zvanje. Svi primerci sa pretstavom kralja koji prima amblem a koji nemaju slova S kao skraćenicu za Sanctus, za koje Marić kaže da nose dva imena jednog te istog vladara ili njegovo dvostruko ime i koje on vezuje za početak njihove vlade, nose natpis REX. Iz otsustva ove titule kod naše sporne vrste zaključujemo da se radi o novcu mlađog kralja.

U prilog teze da je ovo novac kovan za mlađog kralja govori ne samo njegova retkost već i latinski natpis, pošto je mlađi kralj po tradiciji vladao u Primorju. Da to nije bio novac Stefana Dečanskog kao mlađog kralja vidi se iz njegove dobre očuvanosti u ostavi Dušanovog carskog novca.²⁰⁰ Ako bi to bio novac kovan pre 25—30 godina, on ne bi izgledao očuvan, već bi bio istrošen.²⁰¹ Odlučujući dokaz za pripisivanje ove vrste Dušanu

¹⁹⁰ Dinić, n. d., 97.

¹⁹¹ Archiv für Slawische Philologie, XIX, 590—1.

¹⁹² Marić, n. d., 56, 264.

¹⁹³ Vidi str. 86.

¹⁹⁴ Izračunato na osnovu proseka ove ostave. Marić, n. d., 253—4, 264—320.

¹⁹⁵ Vidi: Marić, Tab. XLVI—XLIX.

¹⁹⁶ Isto, 340—5.

¹⁹⁷ Napominjemo da se u našoj zbirci nalazi deo nekakve ostave nađene između dva rata na nepoznatom nalazištu, gde je u mnogobrojnim primerima zastupljena *samo* prva vrsta. Pri tom treba podvući da su njene podvrste sa slovnim oznakama jako izlizane, što ukazuje da su podvrste sa glavama na naličju nešto mlađe.

¹⁹⁸ Ljubić, n. d., Tab. VII, br. 3—4, 9—10, 18.

Kasnije se ovakve glave pojavljuju na novcu cara Uroša u vidu uspravne ili prevrnute glave na kojoj стојi krst između cara i carice. (Ljubić, Tab. X, br. 9—10) Malu krunisanu glavicu susrećemo i na jednoj vrsti Đurđa Brankovića iznad imena vladara datog u ligaturi. (Isto, Tab. XIII, br. 24.)

¹⁹⁹ Marić, n. d., 252—3.

²⁰⁰ Vidi: isto, Tab. XL, br. 16—18.

²⁰¹ Sto se tiče oznake M-B, na koju se Marić poziva, kao na jedan od „dokaza“ da je taj novac mogao da bude kovan samo u vreme Stefana Dečanskog, treba napomenuti da

novom nasledniku našli smo na jednom pečatu cara Uroša, gde стоји: СТЕПАНЬ ВВ ХА
БА БЛАГОВЪРНІ МЛДЬ УРОШ²⁰². Ovaj natpis, kao i natpis na spornom novcu ima
oba dela Uroševog imena i ne sadrži naziv kralja.

Dakle, novac sa šlemom i natpisom STEFAN VROSIVS prvi je državni no-
vac za koji se sa sigurnošću može reći da pripada mlađom
kralju. Podvlačimo da ovaj novac ne nosi naziv kralja. Zato se ni jedan drugi opštedoržavni novac sa nazivom kra-
llja ne može, zasada, sa sigurnošću pripisati vremenu kada je
jedan vladar koji je u istoriji bio glavni kralj, bio mlađi
kralj. Uzgred napominjemo da je Uroš kao kralj, mada je raspolagao većom teritorijom
nego li drugi nosioci titule mlađog kralja, pošto je bio „kralj Srbjem”, kovao i bakarne
folare za grad Ulcinj. Najčešća i sigurna vrsta ovih folara nosi natpis VROSIVS bez ikakve
druge titule, a samo se na jednom primerku navodno pojavljuje REX VOSI (Ljubić, Tab.
X, br. 13—15).

Podvlačimo da se ova vrsta novca, sa natpisom STEFAN VROSIVS, od najvećeg
broja primeraka kraljevskih dinara sa šlemom ne razlikuje samo natpisom. Na njoj je šlem
okrenut desno a pojavljuju se i šestorepe zvezde na licu. Obe ove odlike često se
pojavljuju na Uroševom novcu. Polazeći od sporne vrste sa natpisom STEFAN VROSIVS
Marić je ubrojio, u siguran novac Stefana Dečanskog i variante sa natpisom MONITA
REX STEFA na kojima se kao i kod rečene vrste pojavljuje istovremeno šlem na desno,
šestorepa zvezda i oznaka M — B.²⁰³ Odatile je i proizašla Marićeva teza da sve ostale
vrste novca sa šlemom i natpisom MONITA REX STEFA pripadaju jednom ili drugom
vladaru, tj. da ista vrsta pripada dvojici vladara. Iz našeg se izlaganja vidi da ona pripada
samo kralju Dušanu.

Zadržimo se na jednoj novoj vrsti koja se prvi put pojavila u pomenutoj ostavi iz
Novih Banovaca. Radi se o vrsti sa natpisom REX STEFAN.²⁰⁴ Kome pripada ova vrsta?
Jasno Dušanu a ne Stefanu Dečanskom, kako to Marić kaže. To se vidi iz svec izloženog.

Iz svec ovog izlazi da je Ljubićeva klasifikacija kraljevskog novca sa šlemom, koji
je sav od reda latinski, bila potpuno ispravna, a da Marić nije bio u pravu kada je „ispravio”
opredeljenje dve Ljubićeve vrste, niti kada je opredelio jednu novu vrstu. Pretstavu šlema
na srpskom novcu uveo je Dušan. Šlem kao vladalačka oznaka vezana je za rat i oružje.
To je kapu koju kralj nosi u borbi. Ona zamjenjuje kraljevsku krunu na novcu. Zato bi
bilo, po našem mišljenju, na svom mestu povezati ovu oznaku sa Dušanovim ratničkim
sklonostima i njegovom ulogom vojskovođe.

Mada Marić kaže da se domaći tipovi novca pojavljuju tek u doba carstva,²⁰⁵ nama
izgleda da ih je bilo i ranije. Jedan od domaćih tipova novca bio je novac sa šlemom koji se
pojavljuje i kuje još u vreme kralja Dušana. Novac sa šlemom susrećemo i za vreme carstva,
kod pojedinih feudalaca tog vremena, kao i kod vladara i feudalaca kasnijeg perioda. Kod
najvećeg dela ovakvih vrsta, a naročito kod svih čeških vrsta srpskog novca sa prestavom šlema, natpsi su latinički
ovu oznaku nalazimo i na Dušanovom carskom novcu. Primerak novca na kojem anđel
krunišu cara sa ovom oznakom našli smo u zbirci V. Bogišića. Uostalom zašto Marić insi-
stira na jednoj slovnoj oznaci (Marić, str. 54), kada je po njemu to oznaka kovnice? Ako je to oznaka kovnice, onda ona ostaje u toku dužeg vremenskog perioda. Izgleda da ni sam
Marić nije ubedjen u tačnost svoga tvrdjenja.

Da bi se dobila potpuna slika o Marićevim dokazima, navodimo da on kaže da ovaj
novac sa natpisom STEFAN VROSIVS pripada Stefanu Dečanskom i da je kovan pre nje-
govog stupanja na presto, a 5—6 redi kasnije ovaj natpis obrazlaže činjenicom da je Stefan
Dečanski dodata ime Uroša svom imenu zato „što se njegov sin i svladar zvao takođe
STEFAN”, što bi značilo da je novac kovan posle dana kada je Stefan Dečanski stupio na
presto, u vreme kada je Dušan bio mladi kralj. — Marić, n. d., 53.

²⁰² Miklošić, Monumenta Serbica, Vienne, 1858, 168.

²⁰³ Marić, str. 56.

Napominjemo da Marić ne ističe izričito razliku u šlemu kao razlog za ovo dodeljivanje,
ali da ove razlike se dolazi ako se uporedi materijal koji je Marić razvrstao. —
Marić, n. d., 253—4, br. 6—7.

²⁰⁴ Slika br. 16.

Napominjemo da je Marić pogrešno pročitao ovaj natpis kao M REX STEFAN. Ono
što mu je ličilo na slovo M bio je ustvari krst sa početka natpisa, koji se na drugom po-
znotom primerku, iz naše zbirke, jasno vidi. Usto Marić pogrešno ubraja ovu vrstu u vrste
sa šlemom na desno a ovaj je šlem okrenut na levo. — Vidi: isto, Tab. XLII, br. 3 i str. 259.

²⁰⁵ Isto, 61.

²⁰⁶ Napominjemo da je šlem koji se javlja na mađarskom novcu Andrije III, Karla
Roberta, varoši Budima i Ludvika I sasvim drugog oblika — Rethy, Corpus numerorum
Hungariae, I, 18 tab. 381, II, 2 tab. 38, 34 tab., 58, 4 tab. 70—71.

Najstarija vrsta šlema koja se pojavljuje na srpskom novcu to je šlem sa jastukom, kružnim ukrasom ili ružom — „čekrkli selenka“ — i perjanicom na vrhu.²⁰⁶ Kod Dušana kao kralja pojavljuje se samo ovakva vrsta. Od despota Olivera javlja se šlem sa ženskom (?) glavom na vrhu, od Đurđa I Balšića šlem sa vućjom glavom, a od kneza Lazara rogati šlem.

Treba podvući da se pretstava šlema sličnog Dušanovom pojavljuje i na novcu bosanskog bana Stjepana Kotromanića. Rendjeo smatra da pomenute vrste bosanskog novca pre-stavljaju podražavanje dinara kralja Dušana i na osnovu toga datira ove vrste novca, posle početka Dušanove vladavine.²⁰⁷ Ostavljujući za momeat postrani pitanje podražavanja, pod-vlaćimo da postoje izvesni zajednički elementi na nekim vrstama bosanskog novca i jednoj Dušanovoj vrsti sa šlemom. Tako, npr., kod nekih podvrsta Dušanovog novca sa natpisom STEFANVS DEI GRA REX, kao i novca sa natpisom MONITA REX STEFA na kojima se uz to uvek nalaze glave na naličju, (Ljubić, Tab. VI, br. 23 i Tab. VII, br. 9—10) susrećemo presto koji se završava sferičnim lukom koji ide iznad Isusove glave. Dok je kod srpskog novca pojava ovakvog prestola izuzetna, kod bosanskog novca susrećemo ga relativno mnogo češće u odnosu na ukupan broj vrsta i varijanata sa Isusom u sedećem stavu.²⁰⁸ Na istoj vrsti novca ponekad susrećemo ispod šlema zvezdu ili grb sa zvezdom koje nalazimo i kod jedne od citiranih bosanskih vrsta, kod vrste III, br. 2.²⁰⁹

F) Navodni novac Stefana Dečanskog s kraljem u sedećem stavu koji drži skiptar i kuglu sa krstom Marić ne vodi računa o najelementarnijim činjenicama kad su u pitanju njegove pretpostavke. Tako, npr., u potrazi za nekakvim kontinuitetom vrsta, on Stefanu Dečanskom pripisuje i jednu vrstu novca koja je očevidno Dragutinova.²¹⁰ Radi se o novcu na kome vladar sedi, u levoj ruci drži kuglu sa duplim krstom a u desnoj skiptar koji se završava krinom, dok natpis glasi STEFAN REX. (Slika br. 3).

Na osnovu čega Marić nju dodeljuje Stefanu Dečanskom? Po ostavama to nije mogao učiniti, jer ova vrsta nije nađena ni u jednoj ostavi. To nije mogao učiniti ni po natpisu koji i po njegovim konceptcijama više odgovara Dragutinu no Stefanu Dečanskom, pošto mu ne prethodi slična vrsta sa nazivom Stefan Uroš. Jedini argumenat na koji se Marić poziva jeste identičnost pretstave na licu i naličju ove vrste i sličnih vrsta Milutinovi dinara na kojima kralj sedi. Na toj osnovi Marić kaže: „Pošto je kovanje ove vrste novca u Srbiji počelo posle stupanja Karla Roberta na ugarski presto, jasno je da dinari tipa rober-tina s natpisom STEFAN REX mogu biti samo Dečanskog“²¹¹

Pogledajmo iz koga su vremena Milutinovi dinari sa pretstavom kralja u sedećem stavu koji drži skiptar i kuglu. Govoreći o Dragutinovom novcu sa pretstavom kralja u sedećem stavu koji drži mač i nosi natpis MONETA REGIS STEFANI (Slika br. 2), utvrdili smo na osnovu arhivskog podatka da je taj novac postojao već 1281 godine²¹² Iz čega proizilazi da su sve navedene vrste novca sa pretstavom kralja u sedećem stavu mogle da budu kovane oko tih godina. Da su navedene paralelne vrste Dragutinovog i Milutinovog novca sa presta-vom kralja u sedećem stavu koji drži skiptar i kuglu sa dvostrukim krstom, na koje se Marić poziva, zaista kovane u vremenskom periodu bliskom saboru u Deževu, tj. preuzimanju pre-stola od strane Milutina, vidimo po njihovom naličju. Uporedimo li obe Milutinove vrste (Ljubić, Tab. VI, br. 10—13) i spornu Dragutinovu vrstu sa novcem iz veronske ostave na kojem krunisani kralj prima krst²¹³ (Ljubić, Tab. V, br. 3) a koju sigurno možemo vezati za to vreme, vidimo da sve ove vrste imaju zajedničke odlike i to: a) Sve ove vrste imaju dva velika stilski istovetna krina postavljena sa obe strane Isusovog prestola. To su jedine ovake oznake na naličju u periodu do proglašenja carstva b) Jedna podvrsta dinara sa natpisom MONETA REGIS VROSI i sve ostale nave-

²⁰⁷ I. Rendjeo: Novci bosanskih banova i kraljeva, Iz Glasnika Hrvatskog državnog muzeja, Sarajevo, 1913, 248.

²⁰⁸ Rendjeo: Novci bosanskih... 273—5, 278.

²⁰⁹ Za primerak koji ima grb sa zvezdom vidi Numizmatičar br. 1 (sa braon koricom) 33.

²¹⁰ Marić, n. d., 59—60.

²¹¹ Isto, 60.

²¹² Vidi str. 99.

²¹³ Čremošnik: Razvoj... Tab. I—II, br. 11.

²¹⁴ Marićeva konstatacija da veronska vrsta dinara sa krinovima „po pretstavi nimbom“ oku spasiteljeve glave na reversu zasada je usamljena među srpskim srednjovekovnim novcima“, — Marić, str. 68 — ne odgovara stvarnosti. Jedina razlika između navedenog Dragutinovog i Milutinovog novca leži u tome što se kod Dragutinovog novca pojavljuju kao ukrasi u nimbu kosi krstići, X, a kod navedene tri vrste Milutinovog, kružići. Šta više u našoj zbirci nalazi se i jedan primerak Dragutinovog novca, sporne vrste sa kružićima u nimbu.

dene vrste imaju oznake u granama nimbusa. To su jedine oznake ove vrste u periodu do proglašenja carstva.²¹⁴ Dakle, sve ove Milutinove vrste kao i sporna Dragutinova sigurno pripadaju periodu oko 1282 godine.

Na osnovu izloženog vidimo da je Čremošnikova konstatacija da je Dragutinova vrsta novca sa kraljem u sedećem stavu i natpisom STEFAN REX istovetna sa dinarima „de cruce et de lilio“ koji se pominju u priznici Marije de Chau iz 1281 godine.²¹⁵ ispravna. Ova činjenica, sa svoje strane pretstavlja dopunski dokaz za ispravnost gore izloženog vremenskog opredeljenja dve Milutinove vrste izvršenog na osnovu veronske ostave.

Na osnovu svih ovih dokaza vidimo da sporna vrsta sigurno pripada Dragutinu, kao što je to Ljubić ispravno klasifikovao, a ne Stefanu Dečanskom, kako to Marić „ispravlja“. Uostalom, novac sa natpisom STEFAN REX ne može pripadati Stefanu Dečanskom i zato što se u ovom naslovu ne pojavljuje ime VROSIVS na koje je skraćivano ime Stefana Uloša, već se pojavljuje ime Stefan na koje se ono na novcima ne skraćuje. Iz svega navedenog može se zaključiti da se Dragutinov i Milutinov novac sa pretstavom kralja u sedećem stavu ne može vezivati za Karla Roberta, koji je vladao početkom XIV veka i nazivati se „novcem tipa robertina“. Njegova se pojava ne može vezivati ni za dinare napuljskog kralja Karla II — zvane dildjato, kako to Marić čini.²¹⁶

3) **Datiranje novca kralja Dragutina sa mačem.** Zadržimo se na novcu kralja Dragutina. Marić, posle jednog vrlo učenog izlaganja na gotovo pet strana, dolazi do zaključka da je Dragutinov i Milutinov novac sa kraljem u sedećem stavu počeо da se kuje tek oko 1304 godine. Njegov zaključak tekstualno glasi: „Pošto je kovanje robertina počelo 1302 ili 1304 godine, to su i odgovarajući dinari kraljeva Milutina i Dragutina mogli biti kovani najranije tih godina“.²¹⁷

Arhivski podaci demantuju ovakav Marićev zaključak. U poznatoj priznici Marije de Chau iz 1281 godine stoji da među novcima koji je ona primila „triginta soldi fuerunt de denariis de macia“²¹⁸ Dakle, Dragutinova vrsta novca na kojoj gologlav kralj sedi i levom rukom drži veliki mač na krilu a desnom skiptar (Slika br. 2), počela je da se kuje još u vreme kada je Dragutin bio jedini kralj.

Marićevu primedbu da Dragutin nije imao potpunu kraljevsku vlast kad je kovao ovaj novac²¹⁹ ne možemo usvojiti. Smatramo da su veliki državni mač koji kralj drži u ruci i natpis MONETA REGIS STEFANI dovoljne oznake za njegovo dostojanstvo, drugim rečima da je ovaj novac mogao biti kovan i pre sabora u Deževu, tj. ustupanja kraljevskog prestola Milutinu 1282 godine. Napominjemo da ova vrsta Dragutinovog novca spada u najstarije i zato što se na njoj retko pojavljuju krupne oznake u vidu slova. Sigurno znamo za jednu jedinu ovaku oznaku kod vrste na kojoj se kraljevski skiptar završava sa krstom. (Ljubić, Tab. V, br. 20). Kod vrste na kojoj se kraljevski skiptar završava sa krinom, slova se uopšte ne pojavljuju.²²⁰

Dr. Sergije DIMITRIJEVIĆ
(Svršiće se u idućem broju.)

²¹⁵ Čremošnik: Razvoj... 39, Kancelariski i notarski spisi I, str. 44, br. 68.

²¹⁶ Marić, n. d., 43.

Iz izloženoga vidimo da nije tačan ni sledeći Marićev zaključak: „Milutin i Dragutin, sem dinara matapana koji su nastavili tip novca što ga je kovao njihov otac, nisu imali zajedničke tipove novca“ — Marić, str. 45 — pošto su oba vladara imala novac sa pretstavom kralja u sedećem stavu koji drži skiptar i kuglu sa duplim krstom.

²¹⁷ Marić, n. d., 45.

U svom predavanju Marić je datirao dinare ovoga tipa još kasnije. U rezimeu tog predavanja stoji: „Kovanje groševa tipa matapana trajalo je do kraja prve decenije XIV veka, a onda počinje kovanje groševa tipa mađarskog robertina“. — Glasnik SAN knj. II, sv. 1, 162.

²¹⁸ Čremošnik: Kancel. i not. spisi I 52, br. 93; Razvoj... 39.

Marić sa priličnom skepsom prilazi arhivskoj gradi, šta više on sumnja da se arhivska grada može upotrebiti za rešavanje numizmatičkih pitanja. Govoreći o tome da je Milutin kovao novac tipa matapana on kaže: „to je, koliko znam, jedini slučaj da za rešavanje pitanja iz srpske numizmatike možemo upotrebiti arhivsku gradu“. — Marić, n. d., 28.

²¹⁹ Isto, 45.

²²⁰ Ljubićeva vrsta Vh. Kada je kovana njena relativno brojna podvrsta sa vidljivim znacima na prednjoj strani u vidu zvezde, jabuke, krina i krsta — Ljubić, Tab. V, br. 21. — zasada se ne može utvrditi. Možda bi se oni mogli vezati za „grossis de la mača“ iz 1313 godine koji se suprotstavljaju drugoj vrsti takvih groševa „bonis grossis de la mača“ — Čremošnik: Razvoj... 57.

1. Dinar Uroša I ili Milutina „de bandera“

2. Dinar Dragutina „de mačia“

3. Dinar Dragutina „de cruce et de lilio“

4. Rudnički dinar Dragutina

Primerci iz zbirke S. Dimitrijevića
Foto: Đ. Vasiljević. Uveličanje circa 4 puta

5. Rudnički dinar Vladislava II

6. Dinar Milutina

7. Krstati dinar Stevana Dečanskog

8. Rudnički dinar Stevana Dečanskog

Primerci iz zbirke S. Dimitrijevića
Foto: Đ. Vasiljević. Uveličanje circa 4 puta

9. Rudnički dinar Stevana Dečanskog

10. Rudnički dinar Stevana Dečanskog

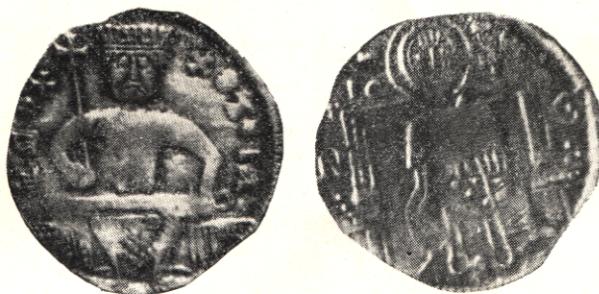

11. Krstati dinar kralja Dušana

12. Rudnički dinar kralja Dušana

Primerci iz zbirke S. Dimitrijevića
Foto: Đ. Vasiljević. Uveličanje circa 4 puta

13. Rudnički dinar kralja Dušana

14. Dinar kralja Dušana

15. Dinar kralja Dušana

16. Dinar kralja Dušana

Primerci iz zbirke S. Dimitrijevića
Foto: Đ. Vasiljević. Uveličanje circa 4 puta